

Іван Вирган

ДЖИГІТИ¹

КАВКАЗЬКА ПОЕМА

XV

Шовковошумно та вогненно
Палали в Нальчику знамена.
З аулів, із глухих ярів
Текли потоки прапорів.
Вітри дерева золотисті
Несли на свято урочисте,
Підспівуючи на ходу.
Ходила музика в саду,
І вже трибуна урядова
Гриміла словом Калмикова.
Затихли голосні мечі,
То прислухались тисячі,
Щоб не прослухати нічого
Зі слів Бетала дорогого,
А перед вечером, коли
Мимо трибуни протекли
Безкраї гомінки колони,
За містом кінні перегони
Ладналися, і всі туди —
Дорослі, дівчата, діди
Як плав пливли. Джигітські коні,
Все кабардинці чистокровні,
Іржали в стороні уже.
Всі дивувалися:

— Невже

Й недоліток скакати буде?
Розходились питання всюди,
Неначе кола водяні:

— Квітуча вітка на коні ...

— І коник бравий!

— А сідло

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 2, 1937 р.

Мов зроду на ньому й було!

— Впаде!

— Там нічому й упасти

— Такого вогника й украсти

Не гріх би.

— Вкрадь!

— Ха-ха...

— Минулось...

І людське море сколихнулось.

Чеканню уривавсь терпець.

Та вдарив дзвоник. Прапорець

Майнув.

І раптом обвалився

Передній ряд і покотився

У степ, немов обвал униз.

Кому ж судився славний приз?

Якому із усіх джигітів

В метелиці летючих квітів

Протанцювати? І кому

Із сотні тільки одному

Проїхать килимами слави,

Що їх зблизька вже розіслали?

Котрий з усіх скакун-шагді¹

У можновладного судді,

В народу похвали здобуде,

Прославиться на всі усюди?

Вже другий ряд пішов. За ним

Свавільним вітром степовим

Подався третій.

Знову й знову

Тонули в далечінь лилову

Джигіти хвацькі. В тисячів

У строгих суддів-глядачів

Не вистачало в грудях духу,

Мов кожний з них доходив кругу.

В ряду десятім, у останнім,

Збентежений таким чеканням

На вихорі своїм Алі

Сидів у скаковім сідлі.

Черкеска голуба святкова,

Коли підстрибував Шайтан,

Виликувала, як шовкова,

Тонкий охоплюючи стан.

Півмісяцем папаха біла

Напроти сонця золотіла,

А меч у саяному сріблі

Переливався на пояі.

¹ Шагді — верховий кінь.

Іспід папахи дві тернини
Палали радістю в хлопчини.
Але чекання — гірше муки,
Ну, доки ж?..

Вершники, як луки,
Напружились. Коли кінець?
Коли початок? Прапорець
Поволі зводивсь.

— Ну, вже, ну, вже ...

Й останній ряд по славу рушив.
Але од вигуків Шайтан
У бік рвонувся, як туман,
Коли вітрець дихне раптово,
А з натовпу зловісне слово
Почув Алі:

— Артха калган!¹
І справді бо його Шайтан
Пустився ряду. Всі помчали.
І вже далеко сновигали
Мінливі обриси. Алі,
Звірям пригнувшись у сідлі,
Поводдя попустив Шайтану.
І, уподібнившись орлану,
Скакун шугнув їм навздогін.
Хвилина... Ось догонить він,
Переганяє двох. А інші
Становляться усе хутчіші.
Кінь витягся у ледве видку
Тонесеньку летючу нитку.
Ось порівнявся ще з двома.
Та як же з першими трьома?
Це повертає вже дорога
Назад півколом. І тривога
Гнітила хлопця — не здогнать!
Ну, що ж це буде?

Вже видать

Кипуче велелюдне море.
Яке непоправиме горе!
Лишилось декілька хвилин.
Біжи, течи, Шайтане, линь!
До краю треба бути впертим.
Але дарма. Шайтан четвертим
Сапнув, іздибившись. Кінець!
Уже прославлений іздець
У музиці, у квитовинні
Танцює на коневій спині.
Алі звернув убік скоріше

¹ Артха калган (балкар) — відстав.

З людських очей.

Хоч би темніше
Робилося. Яка ганьба!
В очах Алі була журба.
Кого ж винити і клясти?
Перегодя із темноти
Пританцював конем гарячим
До хлопця вершник.

— Ну, не плачем?

— А що?

— Та так.

Задумав ти
Чи не мене перемогти?
Не так то легко...

А ... як хочеш
Змінймось кіньми ... Я охоче ...
— Навіщо?

— Ну, пропащий ти ...
Та зник Шайтан, лиш копити
Застугоніли з темноти.

XVI

Яка ж скорбота чи зневіра
У переможця Астеміра
Заволокла тепер чоло,
Що в нього на душі було?
Чому на скакуні, як башта,
Застиг тепер він? Адже завжди
Він був прославлений їздець,
Адже й сьогодні, як вінець,
Йому дали любов і квіти,
Чого ж іще йому хотіти?
Чому перегорів запал?
Адже ось тільки но Бетал
Потис його джигітську руку.
Яку ж утрату чи розлуку
Переживає Астемір?
Вже на шпилі окружних гір
Лягли сузір'я дрімучі гнізда.
Отямивсь Астемір. Приїзда
Чекають, певно, вже. Сіпнув
„Ельбруса“ зозла і втонув
У клубах пилюги — додому!
Лиш мостики шматками грому
Коневи падали до ніг,—
Усіх, усіх він переміг.

У Астеміровім аулі
 Про перемогу всі вже чули.
 І переможця на руках
 Несли у клуб. Вже на столах
 Бродило пиво і меди ...
 Зійшлось народу — не пройти.
 Це ж слава усі артілі ...
 Навколо Астеміра сіли
 Ровесники і бородаті:
 Це наче бенкет, ніби свято.
 І хоч давно вже Астемір
 Серед гірських джигітських зір
 Був не останньою зорею,
 Та не пишались гори нею,
 Як це тепер, іще ніколи.
 Текли з борід і на заполи
 Густі меди, і річ текла
 Про різні життєві діла
 Спокійно, тихо. Часом спір
 Зав'язувавсь, та Астемір
 Мовчав, хібащо так, заради
 Гостей, шановної громади,
 Укине слово: — Так, А так ...
 — Говорять, буцім то хлопчак
 Скавав якийся поруч тебе ...
 — Скавав ... Не знаю ...
 — Спершу треба
 Такого викохати коня!
 — Та й знов же буде клопітня,
 І знов морочливі діла.
 До лева треба ж і орла.
 — До звіра, кажеш, треба й звіра?
 — А так, потрібно Астеміра!
 — Дурний без меду золот келех ...
 — Зжолобиться без нього ріг ...
 І жарти й дотепи і сміх.
 Але не чув джигіт веселих
 Розмов застільних. Він сидів,
 Не появляючи спід брів
 Сумних очей. Ну, як же бути?
 Чи можна завтрашне забути,
 А може й можна, тільки як?
 Аджеж сьогодні той хлопчак
 Ледець-ледець його не переміг.
 І як він смів, і як він міг
 Його, джигіта Астеміра?..

Яка тут може бути міра —
Хлопчак і він? Усе це так,
Алеж надальше жити як?
Шайтан сьогодні випадково
У бік подався... Це — чудово,
Алеж невдовзі той Алі...
Самому бути у числі
Вже переможених раніше?
Це неможливо. Він скоріше
Відмовиться від перегон.
Або гора, або безодня —
Такий у предків був закон,
І гребувати ним сьогодні
Не може Астемір - джигіт.
Про нього буде знати світ!
Як можна стать не знаменитим?
Лише б коня йому змінити.
Коли б Шайтан йому тепер,
Він переміг би всіх і вмер
Від небувалої ще слави.
Тоді хоч не зростаєте трави,
Йому байдуже. Все — ніщо.
Не поміняються? А що,
Коли він дасть їм у придачу
Ну, скільки схочуть? А хлопчачу
Настирливу джигітську вдачу
Зломити. Зрештою, не гріх
І залякати. Просто сміх —
Новоявлений Аслан - хан!¹
Подумаєш — який талан!
— Чого ти смутен, Астеміре,
За кого п'єм, кому ми вірим,
Чи штиря ти, а чи джигіт? —
Закинув хтось йому з сусід.
— Мовчиш, не п'єш ти!
— Дивне диво...
— Я пив уже...
І кухоль пива
Перехиливши, Астемір
Виходить крадькома надвір.

XVIII

Алі, вертаючись додому,
Відчув незнану зроду втому,
Та це не горе, це пусте,

¹ Аслан - хан — чотирнадцятилітній джигіт — герой народних легенд і переказів. Він боровся з князями за права бідних пастухів.

А що його спереду жде?
Смітимуться з нього люди,
Про нього підуть перегуди,
Про нього піде всюди сміх,
Мовляв, знеславив нас усіх.
Мене ж спочатку не пускали,
Та й потім нехотя послали.
Всьому аулові ж ганьба —
Герой найшовсь, мовляв, чи ба?
Яке то їм до того діло,
Що схарапудивсь ти? Скортіло ...
Мовляв — і маеш. Як на очі
З'явиться? Тепер коротші
Роби, Шайтане любий, кроки,
Хай краще зорі та потоки
Сміються ... Але ні, зима
Не промине для нас дарма!
Та ось і кіш. І вже навпроти
Іде Сагід.

— Ну, жив, здоров ти?

— Здоров, та тільки ...

— Перший раз

Усе можливе, ну, вже злазь,
Знімай сідло, пускай Шайтана,
Дивися, як уже не рано ...
Давно пора ...

Усе зробили ...

— Розповідай. Та ти із сили
Насправді вибився, чому?
І розказав Алі йому
Усе по ряду.

— Це нічого, —

Сказав Сагід. А перемоги
Без домагання не буває.
Засни. В сні віра прибуває.

XIX

Короткою була зима,
Та не пройшла вона дарма,
Бо підхопили в Чакган-Тау
Почату молодечу справу.
Алі з конем тепер не сам,
Вже ціла кавалькада там
Джигітів юних. Всі вони
Переквітчали кіньми сні ...
Коли б скоріше до весни.
Загодубіло під горою,

Запахло гноем і травою,
Гримлять потоки, і уже
косяку Шайтан ірже,
дучи на пасовисько знову.
Алі усю пору зимову
Виїжджував його щодня.
Тепер подібного коня
Ні в Кабарді, ні в Карачаї,
Ні уві снах ніхто не знає.

XX

За височезний дальній глетчер
Сідало сонце. Тихий вечір
Війнув пурпуровим крилом,
Усе міняючи кругом.
Трава робилася рудою,
То сизою, то голубою,
То синьою. В струмках вода
Текла багряно - золота.
Каміння, наче самоцвіти,
На сонці почало яскріти.
В потоках засвітилась ринь,
Немов розсипини перлин ...
На заході бори палали,
І між загравами шугали
Жар - птицями важкі орли,
Поки вогню не занесли
У рідні гнізда за собою.
Міжгір'я наливались млою.
З вогкого урвища у ліс
Туман казковим змієм ліз.
Смеркання не було. Нараз
Осіло сонце. День погас.
І вже робота — не робота.
Заволікала кіш дрімота.
Лягали спати. Лиш одно
Не гасло огнище. Воно
Хлоп'ячі осывало лиця,
Оскалюючи, як вовчиця
Вуглини - очі. Дітвора,
Забувши, що давно пора
Заснуть, спочити, — знову й знову
Пливла з розмови на розмову.
— А я б утік, — сказав один.
— А море?

— Ходять кораблі ...
Чи й просто на коні уплині ...

— Ні, Махомед,— устряв Алі,—
Це нерозумно й ні до чого,
Та що із тебе й за підмога?
— Я ж ворошиловський стрілець!
Та й не поганий же їздець...
— А мова?

— Абіссінців мова?..

І увірвалася розмова.
Учулись копити ізнизу...
Хтось їхав, тільки коло близу
Вернувся і пропав кудись...
Хлоп'ячі постаті звелись:—
Хто б міг це бути?

Та навколо

У тишині трава холола...
І хлопці у житло пішли
Та швидко й спати полягли...
Все заніміло на коші,
Лише Алі в нічній тиші
Із книгою сидів при лампі.
Дрімоти у ведмежі лапи
Допізна не давався він,
Та згодом похилилась тінь
Вподовж стіни, і голова
Поникла, наче нежива,
На стіл. А поряд же без діла
Безсонна лампа готіла...
Тоді й у ній огонь погас,
До дна допивши, певно, гас.
І сниться сон Алі: — Неначе
Уже й низьке, але гаряче
В обличчя сонце. І немов
У нього йде із серця кров.
Ще нібито підходить ворог.
Всі коні в сідлах та у шорах.
Він рану листям затуля,
Сідла Шайтана, та земля
Провалюється іспід нього,
І знов нема ніде нікого.
Болить і кровоточить рана.
Та ось вчувається іржання
Іспід землі. Ну, дивне ж диво...
Алі почав копатись... Грива...
Іде Сагід і мов питає:
— А хто сьогодні умирає?
— Шайтан.

— Він онде на шпилі.

Та прокидається Алі.

Уже сіріє. Десь собака
Загавкав. Ухопивши шапку
І меч, Алі біжить надвір.
Що трапилося?.. Може, звір
Потяг вівцю? За сідловину
Собака кинувся. Хлопчину
Уразив стукіт копитів.
Алі під гору полетів
Немов на крилах. Чує вухо,
Що десь, мов під землею, **глухо**,
Ізнов загавкотів собака.
Ну, що це справді за ознака?
Собака змовк. Алі — туди.
Та це ж Шайтанові сліди!..
Алі збирався вище й вище,
Все неспокійніше і швидше.
Коли ж добравсь до сідловини —
Напроти нього з гущавини
Тукбай з'явився і до ніг
Йому, немов з провини, ліг,
Немов сказать йому хотів:
Я розривав не раз вовків,
Вовгури взяти ж не зумів.
І по сліду подався знову
Алі за ним. Уже ранкову
Щоденну золоту обнову
Вершинам сонце роздало,
А потім і саме зійшло,
Але Алі не бачив сонця,
Він бачив слід свого червонця
І більш нічого. Зникни слід —
Він оббіжить усенький світ.

XXI

Суворі невідомі гори
Зіходились, але покори
Не домоглись їм від Алі.
То він пристойть на скалі,
То кинеться у межигір'я,
Сполоха птицю, змія, звіра,
І далі, далі. А слідком
Із виваленим язиком
Тукбай стрибає. Понад ними
Звиса сувоями важкими
Нетанулий ізвіку сніг,
І розлітаються спід ніг
Камінчиків блисків бризки.

Ось чути копити вже близько ...
І знов під гору слід веде.
Та ні коша нема ніде,
Ні селища, ані людини,
Лише засніжені вершини,
То самоток, то знов стіна,
То хиже урвище без дна.
Зненацька в горах потемніло,
Важке повітря задвигтіло,
Синьозелена блискавиця,
Немов розлючена орлиця,
Шугнула, прогрімїла в млі
Над головою у Алі.
І зникла в скелі - каменюзі.
До грота заховались друзі.
Упала крапля тут ось, там...

XXII

Усі ми весняним дощам,—
Хай ллються день і ніч ізряду,
Аби вони були без гряди,
Аби земля була в теплі —
Буваємо нестямно раді.
Та що ж робитиме Алі,
Як відшукає він Шайтана,
Коли слідів копит не стане?
Зажди, загайся, доще, збоч!
Але не слухається дощ.
Уже сліди копит налиті,
Немов розгублені, побиті
Підкови низкою лежать,
І, розпливаючись, блищать.
Що тут казати, що робити,
Чим захистити їм сліди?
Як зливу їм тепер спинити?
Куди наосліп дальше йти?
Але гроза, погарцювавши,
Хуара — скакуном по паші
Уже помчала в долину,
Понісни радугу ясну
Двоїстим луком за плечима.
І довго ще перед очима
Алі товклась вона в ярах,
Неначе загубивши шлях.

XXIII

Уже на сонці парували
Гарячі дерева і скали,

Тільки Шайтанових слідів
Як не було. Алі сидів
І думав: Може, все це сниться?
Так ні. Он вибігла лисиця,
Уся обмокла, на узлісся.
В Тукбая вуха підвелися...
Невже ж украдено коня?

XXIV

Підводилося зелення,
Прибите зливою додолу,
І розлітались дикі бджоли
Продовжувати медозбір.
Летіли стрімголов із гір.
Патьоки, наче водоспади,
Щоб, не награвшись, повсихати
На схилах у збуялій рості.
Вже скублися у високості
Два дужі велетенські птахи,
Але, видать, не на добро —
У одного із них, бідахи,
З крила посипалось перо,
І похитнувся той відразу.
Та не було у хлопця часу,
Він знову, позабувши втому,
Стрибав по схилі крутому,
Коли б же пострічався хтось,
Щоб розпитатися, а ось
Здівався... Та нема нікого,
Лиш гори сходяться круг нього,
Лиш цвіллю пахнуть дикі кручі,
Та вовчі ягоди цвітуть
Гидкі, задушливі, давучі,
Яка тут може бути путь?
Обрив... І спуску не знайти.
Куди ж тепер їм далі йти?
Бо не вертатися ж додому
Їм без Шайтана, річ відома.
І край безодні сіли друзі
Спочити. В невимовній тузі
Похнюпилися.

Але ось
Заскавучав Тукбай чогось,
Відчув напевно, що пора
Вертатися, що до добра
Не доведуть безлюдні гори,
Що їсти хочеться, що скоро

Настане вечір, темнота
І їх не обмине біда.
Й насправді — хлопцеві здалося,
Що вже до вечора ішлося,
Що власна тінь його росла,
Та ні коша, та ні села
Не видно поблизу навколо.
А урвища закляте коло
Їх обступило звідусіль.
Яка досада, жаль і біль!
Його Шайтан, краса й окраса,
Забіг, але чого й куди?
А тут ще дощ ізмив сліди.
Яка нечувана образа!
Ну, хто б же крав його? Раніше
Було це просто... Але він же
І не забіг би...

Знов Тукбай

Заскiмлив...

— Ну, чого, стрівай!

Ми ось повернемося зразу,
Бо й справді малувато часу.
Алі спускається з гори...
Тукбай зрадів. Діждався пори,
Що вернуться вони додому.
Біжить за хлопцем. Тільки чому?
Алі прямує не туди?
Тукбай спинився — ну, куди,
Мовляв? Ти проминув дорогу.
Алі відчув його тривогу,
Присягав теж. Тукбай пішов.
Але затримавсь раптом знов, —
Угледів зайця земляного,
Прожогом кинувся на нього,
Спіймав поживу на лету.
Алі, згадавши про їду,
Позаздрив другові. Схилився,
Із ручая води напився
І рушив даліше. Тільки зір
Не впізнавав ні троп, ні гір.
Вже сонце, похилившись, в'яло
За безіменний шпиль сідало.
Нараз мигком у вишині
Майнула бурка на коні.
Червона масть... Така в Шайтана...
Убічниста гора незнана
Не піддавалася Алі.
А прискалки, як звірі злі,

Його за голі руки рвали,
Спід ніг неждано виповзали,
В руках лишалися кущі —
Алі зривався, та мерщій
Підводився і знов на гору.
Та сонце зрадило в ту пору,—
Запало в прірву, і темня,
Мов переховниця коня,
Йому просвіток заступила.
Алі скотився вниз безсило
Й серед каміння заривав.
Збентежений Тукбай не знав,
Як друга вивести з розпуки.
Тоді, обнюхавши кругом
Лежачого, почав у руки
Його лизати язиком.

XXV

Тим часом невідомий вершник
Упевнено, немов тутешник,
Глухими тропами скакав,
Заночувалих птиць лякав,
Спiniaвсь ненадовго й нечасто,
Аби ледь-ледь коня підпасти
Чи напоїти нашвидку
У зорявому ручейку.
Але що даліше, то тихіше
Він поганяв. І все сумніше
Робилося його лице.
— Ну, як же я зробив оце? —
Про себе вимовив їздець.
І, мов згубивши манівець,
Він повернув коня назад.
І знов, як сам собі не рад,
Неначе воїн без мети,
Крутив коня сюди й туди.

XXVI

Алі підвівся ...
Зорі, зорі ...
Чи допоможете у горі,
Чи виведете?..
Але ось
Зашамотіло збоку щось,
Тукбай завив струмка тихіше,
Приник обрісника щільніше

До каменя. Застиг, замовк.
Посеред скалля виріс вовк.
Алі, схопивши каменюку,
Попудив зопалу в звірюку,
За меч схопився. Вовк до нього,
Але загородив дорогу
Йому Тукбай. Отямивсь вовк,
Затримав на секунду крок,
Оскалився. Тоді обидва
Рвонулись навістріч, і двобитва
Розпочалась. Тукбай схопив
За шию вовка. Повалив.
Але з гнучким, слизьким вовком —
Відчув Алі — було не в силі
Упоратись йому. Клубком
Змотавшись, вороги по схилі
Униз котилися. Ну, як
Допомогти? І так і сяк
Він оббігав їх. Вже неначе
Під дезом чулося звіряче
Тужаве м'ясо, але знов
Клубок перевертався. Кров
З обох горлянок цебеніла.
Та в звірів прибувала сила...
Тукбай не трапив би під ніж —
Не наробити б тільки гірш.
Не краще каменем? А звірі
Лютіли, гризли на узгір'ї
І спритністю не поступали,
Аж доки холоду кинджала
До держака не скуштувала
Горлянка вовча. Та Тукбай
Упав також, відчувши край.
І ось вони тепер обое
Лежали поряд у спокої
На росяній липкій траві
Гарячі й злі, та не живі.

XXVII

Над вовчим яром ніч стояла
Висока, строга та струнка,
Йї поволі вгору підіймала
Йї невидима рука
Кривий чингал молодика.
Десь вила знизу вовча згряя...
Алі схилився край Тукбая,
Припав до серця. — Ледве билось.

І доки зовсім не спинилось,
Побув із другом, а тоді
Нечутно зник у темноті.

XXVIII

А на коші аж по світанні
Заюртувались пастухи.
Заметушилися в тумані,
Йдучи на розшук навкруги.
— Що за okazія і чий
Між кіньми ходить кінь чужий?
— Може немає вже й живого?
В аулі піднялась тривога...
Металась Амінат у тузі...
І розповзались по ярузі,
Заповнюючи всі кутки,
Страшні, нечувані чутки.

XXIX

Вже сонце високо - високо
Підбилося у облоки,
Коли на межигірний шлях
Алі прибився. Сів. Прочах.
Черкеска, вчора ще хороша,
Сьогодні вже була негожа —
Порвалися рукава й низ,
Побиті чоботи взялись
Росою і пилком цвітину.
А із лица тепер хлопчину
Ні Амінат, ні Сагід
Не взнали б — і змужнів і зблід.
Та ось як вихор мимо нього
Промчали вершники. На ноги
Алі схопився. Хто такі?
Веселі, прибрані, прудкі.
Та потім з глибини дороги,
Зза косогору, ізза рогу,
З'явилися роги у стрічках,
Воли і гарби у піснях...
Алі подумав попервах,
Що може йдуть на весілля,
Тільки яке ж тепер дозвілля?
Та порівнялась пісня з ним,
І він гукнув:
— Скажіть, куди ви?
— Сідай, поїдем. А за тим

Розповімо! — Дівча на диво
Одмовило йому.

— Сідай!

— Поїдемо на свято в Край!

— А справді, я й забув про свято...
Та хлопця на гарбу дівчата
Тягли вже...

— Як зовуть?

— Алі!

— Алі, Алі, лелі, лалі —

Защебетали круг джигіта:

— Ти їсти хочеш? До обіда
Іще далеко...

— Я добу

Не їв нічого.

— Де ж ти був?

— Блукав...

— Блукав?

— Чого ж блукати?

— Ходив коня свого шукати.

— Забіг?

— Не схоже.

— Що ж із ним?

— Ну, зник...

— Та як це?

— Що він — дим?

— Розпливсь?

— Ти звідки?

— З Чакган-Тау.

— Джигіт?

— Ні, ще...

— Джигіт на славу,

Та тільки ж порвана чому
Черкеска?

Друга на ньому

Знай розпірки вже зашиває.

А голка в пальці потрапляє —

Гарба трясеться і співає...

Алі подумав: а можливо

Ця зустріч випала щаслива...

Дізнаюсь може...

Знов і знов

Алі годили всі, немов

Його вважали за героя...

А за останньою горою

Усі зирнулися — новина...

— Немає гір!

— Ой далина!..

Обабіч шляху без кінця
Їм бігли навстріч деревця
Зеленошатні та веселі —
Грушки і яблуньки й морелі ...
Хутчіше б тільки вам рости,
Щоб тільк мандрівцям і плоди
В путі давати...

Краю мій!

Коли, у стороні якій
Отак гостинність процвітала?
Гарба скрипіла і співала;
Минали вершники гарбу,
Лишаючи Алі журбу.

XXX

Під зоряним просторим небом,
Де гори сходяться зі степом,
Де буйний духмяний цвітін
Круг Машука в теплі долин
Стікає медом, тане воском,
Під славнозвісним П'ятигорськом
Розташувалися веселі
І кінні й піші. Не джерела
Цілющі їх туди зібрали
І не Бештау дивні скали,
Не військовий тривожний збір —
Зімчалися джигіти з гір.
Орли захмарні, волохаті,
Дівчата, парубки й діди,
Щоб показати тут на святі
Зразки відваги й красоти,
Перегуки і коней ржання,
Пісні, усмішки, привітання,
Свавільне ревище биків,
Ятрянні сполохи огнів
Посеред співу, гуку, блиску ...
Алі блукав по кочовиську
До того, іншого коня ...
Та їх тут стільки, що й до дня
Не обдивитись. А Шайтана
Не об'являлося. Неждано
Поклав хтось руку на плече.
Оглянувся: худе лице,
Гранітне, висічене, строге
І буцім би знайоме трохи,
Мов не устами, а грудьми
Промовило :

— Піди візьми
Свого коня в отих кущах.
Він справний, тільки не прочах.
Алі дививсь на невідомця,
Та той манюю зник від хлопця.
Що це таке? А на плечі
Мов снилась та рука ще й досі.
Чия рука? Шайтан, куші...
Й отямлюючись по дорозі,
Побіг Алі. Чи сон, чи ні?
Під зорями у гущині
Стояв осідланий Шайтан,
А на сідлі мостивсь туман.

XXXI

На стадіоні ранковому,
Травневому і трав'яному,
Цвіло, гойдаючись, гірське
Народне свято гомінке.
Ельбрус примруживсь. Він ще зроду
Такого дружнього зіходу
Різноплемінного народу
Не пам'ятає. Що таке? —
Гінкий чеченець, кабардинець
Статечний — сажень у плечах,
Балкарець мрійний, осетинець,
Черкес і тюрк, і ахвах.
Якого барвного убрання
Весна понашивала зрання,
Яких мелодій чарівних
Струмки наміряли для них.
Дівчата в дорогих шовках,
З мечами й квітами в руках,
Діди в черкесках молодечих,
У бурках запашних овечих,
І підлітки й сивобороді,
Та всяк джигітської породи:
Скакун, і меч, і рідний край,
І, враже, голову оддай!
Того ж і з'їхались сьогодні
Вони на свято всенародне!
А гострий меч? А бистрий кінь?
А шабля дасть огонь і дзвін,
Як тільки Ворошилов руку
Положить строго на шаблюку!
Чого ж у горах Дон запах?
То здалека козацькі коні

Та занесли на мундштуках
Вологи з голубого Дона.
Чого ж дихнуло степовою,
Тут невідомою травою?
То на копитах занесли
Кубанські коні ковили.
Чого ж козацтво налетіло,
Яке йому у горах діло?
Того, що славився Кавказ
Джигітами уже не раз.

XXXII

Закінчивсь, відгримів парад,
Уже лунають із естрад
Промови — причти запашні.
Ось на естраду на коні
З'їжджає древній дагестанець,
Скакун зривається на танець,
А він до тисяч промовля
Мечем — дарунком Шаміля.
Клекоче:

— Умирать не буду,
Поки на всьому світі, всюду
Не подолаєм ворогів,
Аж поки правнуки синів
Джигітуватимуть зі мною.
Ось маківкою весняною
Його змінє піонерка,
Чорнява, кучерява терка,
Вклоняється, — мовляв, ось я,
А ось і пісенька моя:

Пісня

Наші гори травами покриті,
Рідний Сталін!
Гори наші ріками обвиті,
Рідний Сталін!
В наших травах коні вигравають,
Рідний Сталін!
Ріки наші світло розливають,
Рідний Сталін!
Ясні соколи ростуть у небі,
Рідний Сталін!
Ти усіх ростиш нас коло себе,
Рідний Сталін!

— Спочатку !..

Допоможем !

— Просим !

І співом тисячоголосим
Запломеніли всі гірці,
Мов то були самі співці.
А потім знову всі устали
І спів Інтернаціонала,
Інтернаціонала спів
Всі мови у єдину звів.
Коли ж усюди пісня змовкла,
Розпочалася джигітовка.
Ось кінь клубочеться, як дим,
І стелиться, а попід ним
Їздець пролазить. Із землі
Хватає меч — і на сідлі.
А онде на летючій спині
Утрюх, немов на мостовині,
Дівчата ходять і дають
Одна другій простору путь.

Алі чекав на перегони.
Тепер ніякі перепони
Його не зіб'ють, як раніш.
Підтяг попругу ще тугіш,
Хоч і не зовсім то зручного
Сідла чужого, дорогого.
І, сівши зручно, став у ряд.
Побачив у юрбі дівчат,
Що підвезли його на свято.
Які ж прекрасні ці дівчата !
А ті всміхалися до нього —
Бажали щастя перемоги.
Дзвінок. І грива задзвеніла
Край вуха в нього, як ота,
Ним чута з пісні — спіла, спіла
Донська пшениця золота.

XXXIII

Четвертий день у Чакган-Тау
Клекоче клопіт без угаву,
Ізник Алі, пропав Шайтан —
Гримів Чегем, шумів Баксан —
Ніхто і не згадав про свято,
Всі розійшлись Алі шукати.
Чутки страшнішали — неначе
Найшли убрання десь хлопчаче

І кінські кості. Амінат
Ходила день і ніч шукать,
Розпитувалася у кожних
Зустрітих нею подорожніх.
Ніхто нічого. Й ось вона
Іде, поникла і страшна,
На кіш. А може об'явився?..
Але Сагід і сам журився...
Діждався клопоту... Скажи ти!
Знечев'я зза гори копита
Застугоніли, розляглись.
Так ворог налітав колись, —
Помарилось йому. Зза спада,
Прирівнюючись до каскада,
Ламаючись на гранях призьб,
Загін джигітів лився вниз.
На пломені своїм спереду
Летів Алі, немов комету
Розвіявши червоний стяг
В несамолюбних тих вітрах.
Метнулася назустріч мати:
— Чи їй радіти, чи ридати?
І ось уже до стремена
Грудьми притиснулася вона.
Зрадив Шайтан, відчувши знову
Знайому рідну обстанову.
Джигіти з коней устають,
По травах стомлених ідуть
І уклоняються Сагіду.

XXXIV

Нема привіту без одвіту.
Сагід запрошує.

З аула

Товпа на кіш уже хлинула —
Що трапилось? Відкіль до них
Одразу стільки верхових?
— Салам!¹

— Салам!

— Салам!

Гостинність —

Не узвичаєна повинність,
А доброзичливості знак
Із давніх давен, а відтак —
Мов дома будьте, як свої!
По гостях — стіл, а хазяї

¹ Салам — привіт.

Видні столом. Уже вогні
Залопотіли в стороні
Крильми, немов орли підбиті,
Невільні знятись до блакиті.
Убрані в сукнища червоні,
Не спинаючись, мов сонні,
Чвалали на убій воли,
Питва й закусок нанесли —
Всього удосталь на коші.

XXXV

— Хороші гості, хороші, —
Сказав Сагід, — а чом же коні
Голодні будуть на припоні,
Чи мало паші, чи води,
Чи по долинах не вродив
Овес? Тоді дамо пшениці.
І кинулися поодинці
Триножить коней гірняки.
Уже розставлено миски
Подив'яними веселками,
На травах, сланих килимами,
Сідають.

— Так у честь чого це
З'явилися, неначе сонце
Зійшло опівночі, — одно?
Подруге, як же це воно,
Що з вами наш, сказати, заблуда
Прибився? Схвилювались люди,
Без вісті згинув, — поспитав
Сагід гостей. Тоді устав
Прибулих командор-черкес:
— Поперше, ми не із небес,
Подруге, хлопець не з безодні,
Потрете, що сюди сьогодні
Прибув джигіт, він тут між нас,
Якому рівного Кавказ
Не знав, здається, ще ніколи.
Він переміг вершини й доли,
Всіх нас, кубанців і донців.
— Ол кім еді? — з усіх кінців
Знялось єдине запитання.
— Терпіння, хазяї, чекання,
Дорослі ж ви, а не малі.
Джигітове ім'я ... Алі.
Усі схопилися навколо,

Ол кім еді? (балкар.) — Хто він такий?

Як раптом вирости із долу,
Всіх охопив шалений спіх,
Горіли очі ув усіх,
Всі товпилися до Алі —
Уже змели його з землі.
І він летів над головами,
Між вигуками - блискавками,
У сотнях рук і голосів.
Уже Шайтана хтось підвів,
Заквітчаного, аж хмільного,
Усадили вже на нього
Алі, мовляв, нехай удвох
Вони — герої перемог,
З'явивши без погорди ласку,
Розкажуть всім про себе казку.
— Дозвольте ж слово закруглити, —
Сказав промовець, — говорити
Я буду коротко. Сюди
До вас у гори провести
Алі нам доручило свято,
І всі просили привітати
Із перемогою джигіта,
Із перемогою Шайтана
Усіх, усіх вас до остання —
Особше ж матір і Сагіда,
Подякувати Амінат
За славного джигіта - сина,
Хвалу Сагіду передать
(У Амінат стекла сльозина),
Іще вітати вас усіх
Із тим, що в табунах своїх
Для слави гір, для оборони
Таких вирощуєте коней.
На цім кінчаю. А тепер
Про себе скаже піонер.

XXXVI

Шайтан іздибивсь у знаменах,
Алі підвівся на стременах,
Скакун, як бронзовий, застиг
На фоні хмар і гір крутих,
Вудила гриз, хропів і ржав.
Джигіт з коня оповідав.
Всі зачаровані були
Пригодами, але коли
Алі сказав про конокрада,
Розбушувалася громада:

— А хто такий він ?

— Що за звір ?

— Джигіт відомий — Астемір.

— Джигітом звеш ?

— Пізніш про нього

Я розповім... Але такого

Не бачив свята я ніде.

Гора ніяка не цвіте

Серед весни отак багато,

Як три дні процвітало свято.

І розповів Алі підряд

Про привітання, про парад,

І про пісні, і про убрання...

— Про скачки говори !

— Чекання

Не вистачає...

— Почалось...

— Усе спочатку !

— Ну, так ось :

Вже кожен знав чергу і ряд.

— На скільки ж верст ?

— На сімдесят...

Усі дорослі.

— Скільки ж ?

— Триста.

Гойдалася юрба барвиста...

Безкрайнім морем на вітрах.

Але не брав мене вже страх

Ні за Шайтана, ні за себе.

Гірським орлам не страшно ж неба,

А коням поля, а мені

Чого ж боятись на коні ?

Приготувалися джигіти,

Коли вже бігти — значить бігти.

Мій ряд пустився. Всі мчимо

І не мчимо, а летимо !

Течуть хвилини й кілометри...

Відстати боязкіше смерті.

Всміхнувся прадід:

— І умреш,

Як ворога не доженеш

Колись у битві.

— До облук

Ось так припав я. Коло вуха

Дзвеніли гривиця - пшениця.

Мені той дзвін ще й досі сниться.

Та вислизнув Шайтан із ряду,

Всі залишилися позаду.

Не пам'ятаю — довго, ні
Летів я так на Шайтані,
А тільки знаю, що прибіг
До фініша скоріш за всіх.
О, як мене зустріли бучно,
Згадаю — і стає незручно
Перед останніми, та шана
Була достойною Шайтана,
А він усім нам похвала ...

Шайтан підвівсь на задні ноги,
Мов чув, що мова йшла про нього.
— А з Астеміром як діла?
— Не знаю. Більше зустрічати,—
Не зустрічав його на святі.
Але мені розповідали,
Джигіти, що про нього знали.
Його ось знає і Хамід.
Йому через Шайтана світ
Знемилів. Кажуть, все збирався
Мінятися, а як прокрався —
Не знають. Першим бути звик.
Тепер без вісті, буцім, зник ...

— Я знаю Астеміра здавна,—
Сказав Хамід,— людина славна,
Але щось є в нього старе.
Від гани він тепер умре.
Із покоління в покоління
Вони — джигіти, і сумління
Було в роду в них над усе,
А як лучилося оце —
Не втямлю. Мука нанівець
Його зведе. А був іздець.
— Мені також за нього шкода,—
Сказав Алі,— така порода
Для мене і страшна й смішна ...
Установилась тишина.
І згодом знову говорили
Про те, про інше. Й знов судили
Злодюгу.

А Сагід спокволу
Уже підносив повний ріг.
А бурка з пліч його додолу
Сповзала, доки коло ніг
Не розляглася, мов добірна
Рунастая вівця покірна.

Усі затихли. На галяві
 Дуби шуміли кучеряві,
 Під гору п'явся виноград,
 Сідало сонце за гірград,
 Золотовежий, неймовірний,
 Ізнизу йшов туман вечірній.
 Текли отари з верховин,
 Корови й коні з полонин,
 Та й розлягались круг коша.
 І сповнювалася душа
 Сагіда гордістю, а ріг
 Ішов угору, доки й зміг.
 Тоді Сагід обвів очима
 Присутніх. Ворухнув плечима.
 Чи ж сила єсть іще? Ого!
 А роду певно вже свого
 І не злічив би. Ті — сивіше —
 Його сини. Не всі живі вже ...
 Он ті — онуки. Ну, а це
 Малеча — правнуки. Лице
 В родоначальника розквітло,
 Мов налилось ясного світла.
 — Як десять раз, — почав Сагід, —
 Відкинути по десять літ ...

Нараз із місця звівсь Хамід. —
 Якась стороння людина
 Наледве йшла.

Видать, година
 Взнаки далась, — так Амінат
 Подумала. Відкіль їй знать,
 Чого сусід її всміхнувся,
 Чого з Шайтаном стрепенувся
 Алі.

— Це він!

— Це Астемір!

Той підійшов. І ледве зір
 Підвів. Спинився. Витер піт
 На лобі рукавом. Сагід
 Продовжував, немов нічого
 Не трапилось:

— ... Чи й більше того

Давним давно ... Так ось тоді
 Я тут останнього шагді
 Позбувся, тікаючи у гори
 Од царських куль і від покори

Тавбіям¹, але той скавун
 Перевернувся на табун,
 Погляньте ...
 Думаю, що ворог
 Уже не з'явиться в горах,
 Що без ушкоди табуни
 Гулятимуть аж до війни.
 — Хай буде так!
 — А так і буде! —
 Кругом загомоніли люди.
 Сагід подав джигітам ріг.
 — Що скажеш, бідний чоловіче?
 Чому не пожалієш ніг?
 Сідай, дивися просто в вічі,
 Коли у вічі датись міг. —
 Звернувся він до Астеміра.
 Та той стояв, як скеля сіра.
 На піхві довгого кинджала
 Його лівиця задрижала,
 І до грудей притислась права:
 — Не знаю ... Може я не вправі ...
 Алеж куди я мав піти,
 Щоб вибратись із темноти,
 Із невпокою? Тут розбить
 Хотів би серце я, бо жить
 Не можу більше в рідних горах ...
 Подібно ж лисові — у норах
 Не виживу і поготів ...
 Я б одного від вас хотів ...
 Щоб вислухали. Я не знаю ...
 Я не втаюся, не сховаю ...
 Сюди мене вже привело
 Не заздощів тодішнє зло ...
 Але коли не розповім ...
 — Хто будеш ти?
 — Мій рід і дім
 В Хуламі, в Крайньому Аулі ...
 Тут дехто знає ...
 — Чули, чули.
 Сказав Сагід. — А хто тобі там
 Доводивсь, чоловіче, дідом?
 — Таліб ...
 — Таліб? Не без руки?..
 — Вів, він ...
 — Помер — були чутки ...
 — Позаторік ...
 — Гарячий воїн ...

¹ Таубій (балкар.) — гірський князь.

А ти ... онук його, укоїв
У славному його роду
Таку ... і слова не знайду —
Ганьбу для гір, для всього краю,
Для люду чесного.

— Не знаю.

Я був джигітом. Як ві сні
Усе вздрівається мені.
Уже давно не мав я рівні ...
— Та ріс не на тому корінні,—
Хтось кинув,— не такий вже час.—
— Я врозумів ... Минулий раз
Скавав з Алі. Я переміг,
Але спокою вже не міг
Знайти ніде через Шайтана.
Передо мною, як омана,
Він то з'являвся, то зникав.
Як жить без нього, я не знав.
А ще коли дізнався про свято,
Не міг ні їсти вже, ні спати.
Як бути? Він і тільки він.
І, взявши дозвіл на обмін
Та запоруку на придачу
В артілі, рушив наудачу
Сюди до вас я. По путі
Відчув: не допомогти біді.
Не віддасте. Вернувсь назад.
І знову одур, знову чад ...
І ось ... Я й повернув на святі ...
Та душу де мені дівати?
Я зважився прийти ... Ачей ...
І покотилися з очей
Пекучі сльози у джигіта.

XXXVIII

Усі мовчали. До Сагіда
Схилився Алі:

— Не винуват,

Він заморочивсь ...

— Амінат,

Що скаже материнське серце?—

Сагід спитався.

— І мене це

Обурило. Та я й сама

Не втямлю. В нім злоби нема.

Але ... й поглянула на сина.

— Засліплений,— сказав хлопчина.

Він кається...

— І як же ти

Та до такого міг дійти?

Я Астеміра не плохим

Допіру знав, але таким

Не думав приятеля стріти.

Нехай сміються з тебе діти

Теперечки,— сказав Хамід.

— Я стерплю глум, знесу осуду

Але повірте, у спокуту

Я доведу...

Але Сагід

Не дав скінчити:

— Родовід

Порядний, я Таліба знаю,

Ми з ним абречили по краю,

Страшили царських наймитів,

Одна мета, один і гнів

У нас були із ним. Пройшли,—

А для Алі то чи й були,—

Ті злигодні, відбуті нами.

Тепер не те. Тепер стадами

Безпечно узбічі цвітуть.

Чиї вони? Чиї пливуть

Он ті отари, Астеміре?

А в тебе в серці ще від звіра

Крові чимало. Ще не раз

Кипітимеш. Для всіх для нас

Великий сором це, хлопчисько.

Відтак і до розбою близько,

До кровництва, що за віки

Далось кавказцям узнаки.

Шайтана крав ти не в Алі,

А в нас усіх, і в тім числі

В самого себе. Волагі!¹

Хоч ми не месники лихі

Й мечів не здіймемо на тебе,

Та хай померкне ясне небо,

Коли ти сидеш на коня,

Раніше виправдного дня—

Поки у себе у артілі

Не доведеш усім на ділі,

Що наше щастя— єсть твоє,

Що гордість гір у тебе є!

— І не інакше.

— Це ще мало,—

Загомоніло, забряжчало.

¹ Волагі — клятва.

Схмурнів Сагід :

— Надійде час,

Який усіх з'єднає вас.
Хотів би я по смерті знати,
Що будеш ти в боях скакати
Плч - о - плч, разом з усіма,
І що така бридка страма
До тебе більше не пристане ...
І став джигіт стрункіш платана :
— Я, волагі!.. Я... Астемір ...
Влагі!...— вернулося із гір.
І поклялися всі собою,
Що переможцями із бою
У гори вернуться назад.
Клялася слізно Амінат,
Клялись рядити й зустрічати
Усі жінки, усі дівчата.

XXXIX

Зненацька обіззавсь накар¹
І сибизгі — сопілка чар —
Свій голос розлила по згір'ї
У золотому надвечір'ї.
Кілкобузи,² задзеленіли,
Гармонії дихнули сміло,
Зайшовся, забутів ріжок —
Почався пристрасний танок.
Черкески чорні завихріли,
Цвітні жірики зашуміли,
Розвіялись і попливли.
Корови, буйволи й води,
Мов зачаровані, навколо
Лежали, ремигали кволо.
В честь переможця вже співали
Пісень ашуги. Вже сідали
На коней сміливі джигіти
І на лету при зорях квіти
Вилловлювали у зелі
На честь Сагіда і Алі!

XL

Гуляння цілу ніч дзвеніло.
Й лише тоді, коли задніло,
Як позначилися дороги

¹ Наккар — гірський барабан.

² Кілкобуз — національний струнний музикальний інструмент.

В розпадинах, коли на ноги
Худоба встала, рано вранці
Випроводжали чакгантавці
Всім селищем гостей зі свята.
Спереду мчала кавалькада
Джигітів юних на чолі
З своїм славетником — Алі,
За ними гості, за гостями
Із музикою та з піснями
Ішла джигітів бурна повідь,
А ззаду Астемір за повід,
Наледве стримуючи, вів
Ельбруса, Унизу гримів
Чегем запінений, гриватий.
Над ним снувавсь туман кудлатий,
Бриніли в висоті орли,
І гори сонячні цвіли.

Епілог

Пролинув рік. Спускавсь на гори
Зелений вечір. Перші зорі
Вирізувались де - не - де ...
Гірське повітря молоде
Напоювали медом квіти.
Чегем продовжував гриміти ...
Міжгір'ям вершників загін
Зі свята мчав. Поволі він
Ізменшувався, гамувався,
І чакгантавці вже самі
Завершували у півні
Дорогу дальню. Повернули
Під гору до свого аула,
А двоє з них взяло убік,
Щось говорили і, потім
Перегримівши, під горою
Із коней ізійшли обое
І, гнучко видравшись повище,
На камінь сіли.

Кладовище

Цвіло безсмертником навкруг ...
Заговорив до друга друг:
— Недавно, тількищо вода
Впоїла трави і стада,
Ми вигнали із ним на пашу.
Траву ти пам'ятаєш нашу?
По пояс. Все було гаразд.
Був вечір. Цвів небесний ряс ...

Він вийшов на „Північний Шпиль“...
Як вистачило тільки сил?..
Постояв, обдивився гори,
Худобу й трав'яні простори,
Та й спішно ув артіль пішов.
Приліг удома, так, немов
Стомився і заснути хотів.
Та більше вже очей не звів.—
Алі замовк.

Вони обое
Сиділи сковані журбою.
Тоді другий джигіт припав
Устами до квіток і трав,
Що, бавлячись у хвиль по схилі,
Схлюпнулись на сирій могилі,
І вимовив:

— Прощай, Сагіде ...

Я виконав ... Буайте, квіти ...—
Заржали скакуни зі мли ...
Помовчавши, звелись джигіти
І мовчки із гори пішли.

Кінець

Ліон Фейхтвангер

РИМ ГОТУЄТЬСЯ¹

Коли надійшло до Рима повідомлення про штурм палацу в Тіверії, цезар відбував мистецьку подорож по Греції. На час своєї відсутності він доручив керувати урядовими справами своєму міністрові двору Клавдієві Гелю. Цей негайно скликав урядову раду. І от вони зібралися—тридцять сім панів, які займали керуючі посади при дворі. Звістка, що заколот в Іудеї спалахнув знову, глибоко схвилювала їх. Десять років тому ця депеша була б маловажливим донесенням з маловажливої провінції. Тепер вона влучила уряд у його найчутливіше місце, ставила під загрозу його найважливіший проект, проект нового походу Александра Македонського.

Це вони, ці тридцять сім панів, поставили грандіозний проект на солідну основу. Вони створили опірний пункт у Південній Аравії для морського шляху на Індію, вони вишукали фінансові засоби для походу на Ефіопію і ще сміливішого походу до воріт Каспія. Уже, відповідно до воєнного плану маршалів Корбулона та Тіверія Александра, військо дістало наказ виступати. 22-й легіон, як і всі загони, без яких можна було обійтися в Германії, Англії, Далмації, був у дорозі на Схід, 15-й легіон в дорозі на Єгипет. І от увесь величний план зруйновано цим знову й знову спалахуючим бунтом якраз посередині району, де зосереджуються сили для великого походу. Ах, так охоче вірилося в запевнення місцевої влади, що провінція скоро заспокоїться сама! А тепер виявляється, що не так воно, що треба дуже багато війська і дуже багато часу, щоб приборкати повстання.

Більшість міністрів були не римляни, а палкі греки; їх серце схилялося до того, що їхня Греція, їхній Схід має бути основою держави. Вони кипіли з люті, ці радники й воєначальники нового Александра, що тепер їхній чудовий похід через цю дурну справу має так забаритися або й зовсім розладитися.

Але зовні вони лишалися спокійними й пихатими. Дехто з них, більшість, були сини чи внуки рабів, і саме тому по-

¹ Із роману „Іудейська війна“.

казували вони, будши при владі, крижану гідність староримських сенаторів.

Клавдій Гель оголосив нещасливе повідомлення з Іудеї, сказав про його значення для великого східного проекту. Сам Клавдій Гель народився як раб. В нього була пропорційна фігура, вигляд він мав суворий і величний, в симетричному лиці позначалася енергія. Він носив перстень — печатку цезаря. Кожен у його становищі супроводив би цезаря в Грецію, це було небезпечно — залишати його так довго під чужими впливами. Клавдій Гель зважився зостатися в Римі. Майже напевно деякі з заходів, яких він уживав, не сподобаються цезареві. Можливо, Клавдій Гель помре молодим, проковтнувши золоту пластинку або відкривши собі вени. Але це не дорога ціна за те, щоб попанувати над світом.

Він говорив спокійно, стисло, без красномовності. До бунту ставилися занадто легковажно, тим поважніше треба поставитися тепер.

— Ми всі помилялися, — визнав він одверто, — крім одного єдиного винятку. Я прошу цього чоловіка, що не помилявся, висловити свою думку.

Панове, хоч вони терпіти не могли сухого, хижоного Філіппа Таласа, з повагою дивилися на начальника Східного відділу. Він з самого початку застерігав, що не можна покладатися на хитрі, миролюбні запевнення Іерусаліма, які тільки присипляють увагу. Він був трохи смішний із своїм вічним страхом перед іудеями, з своєю старечою ненавистю до них.

Тепер виявилось, що око ненависті бачило краще, ніж толерантний скептицизм інших.

Міністр Філіпп Талас не показував свого задоволення. Він сидів, як і завжди, маленький, скорчений, непомітний. Але всередині його розпирало щастя; він почував себе так, наче й шрами з часів його рабства стали не такі помітні. Тепер, після цього визначеного милостивими богами зруйнування палацу в Тіверії, після цього нового, безмежно зухвалого зламання всіх обіцянок, настав час для великого порахунку. Тепер не можна більше обмежуватися маленьким покаранням, стратою кількох тисяч бунтівників, парою мільйонів грошової кари або що. Це мусять тепер зрозуміти й інші. Міністр Філіпп Талас сказав:

— Іерусалім має бути зруйнований.

Старий міністр не підвищив голосу, і він у нього не тремтів. Але це була найбільша хвилина його життя, і хоч йому недовго залишалося жити, тепер він може померти спокійно. Радість буяла в ньому. Він мріяв про те, як ринуться полки на зухвалий Іерусалім, як воїни смикатимуть за бороди і вбиватимуть його жителів, як вони палитимуть будинки, валятимуть стіни, зрівняють з землею бундючно пишний храм.

Але ніщо з цього всього не позначилося в його голосі, коли він беззаперечно, трохи навіть бурчливо, констатував:

— Іерусалім має бути зруйнований.

Запала мовчанка, і крізь неї пробивалося зітхання. Клавдій Гель повернув своє гарне, темне обличчя до Регіна й спитав, чи не скаже чого управитель цезаревих перлових промислів. Клавдій Регін не мав чого сказати. Ці галілеяни по-дурнячому збунтувалися. Тепер справді нічого не лишається, як рушити армію.

Клавдій Гель зробив короткий підсумок. Панове згодні, він гадає, що треба просити цезаря якомога швидше почати похід проти Іудеї. Досі до Греції посилали кур'єрів тільки з лавровим вінком на списі, ознакою щасливих вістей. Цього разу, щоб показати його величності, як серйозно оцінюють у Римі становище, він пошле кур'єра з пером на списі, ознакою вістей лиховісних.

* * *

Сенат, на домагання Клавдія Геля, ухвалив відчинити храм Януса на знак того, що в державі війна. Урядуючий сенатор Марулл не без іронії висловив Клавдієві Гелю свій жаль, що він не може виконати цю церемонію з блискучішого приводу. Рік жив світ у мирі. Місто Рим вражене було несподіванкою, коли тепер розчахнулися важкі ворота храму Януса і з'явився образ дволикого бога, бога сумніву, бо відомий був початок, але ніхто не знав, який буде кінець. Багато здригнулося від неприємного почуття, коли дізналися, що тепер дуже добрий, дуже великий Юпітер їхнього Капітолія благословив війну проти моторошного незримого бога на Сході.

В кварталах дрібних городян не співчували іудеям, проти яких нарешті дуже виступає цезар. Всюди вони гніздяться, вони запосіли вже увесь діловий квартал, як же було не радіти змозі дати патріотичний вихід ненависті проти їхньої конкуренції? В шинках розповідали старі заяложені історії про те, що іудеї поклоняються в своєму головному вівтарі ослиній голові, на свято своєї пасхи вони приносять у жертву цьому святому ослові грецьких дітей. На стінах синагог видряпували сороміцько-брудні, загрозливі написи. В купальнях Флора шмагали обрізаних і викидали геть. В одній харчевні на вулиці Субура від кількох іудеїв вимагали, щоб вони їли свиняче м'ясо, а як вони опиралися, то їм роздирали рот і запихали їх огидною для них, забороненою їжею. Недалеко від Воріт трьох вулиць напали на склад кошерного рибного соусу, порозбивали банки і вимазували соусом з них волосся й бороди іудеям. Нарешті, поліція поклала край цим негодностям.

Панове сенатори, дипломати, грошова аристократія ставилися з увагою до подій. Мали бути утворені нові численні

посади, запах добиці носився в повітрі. Старі, вислужені генерали відживали духом. Вешталися один побіля одного, підглядали; очі в них блищали. На форумі лунав збуджений сміх, між колонадами Лівії, на Марсовому полі, в купальнях—всюди була метушня. Кожен мав своїх кандидатів, свої надзвичайні інтереси; сама настоятелька весталок щодня наказувала приносити їй на Палатин, щоб висловити міністрам свої бажання.

Ціна на золото, коштовні тканини, ціна на рабів на біржах у Делосі й Римі впала, бо всього цього мали багато здобути в Іудеї. Ціна на зерно підіймалася, бо для діючого війська треба підвозити багато провіанту. В судноплавних підприємствах справи пожвавилися, гарячково провадилася робота на корабельнях Равенни, ПUTEOLІ, ОСТІЇ. В домах панів Клавдія Регіна та Юнія Тракса, в палаці сенатора Марулла ганяли кур'єри. Цих панів війна в Іудеї щиро засмутила. Але коли вона вже має провадитися, то чого ради інші, а не вони, діставатимуть з того зиск?

Серед іудеїв панували розгубленість і туга. Багато з видатних іудеїв у Римі поспішали висловити урядові свою огиду, викликану поведінням фанатичних злочинців у Галілеї. Уряд дав цим стурбованим панам заспокійливі запевнення. П'ять мільйонів іудеїв поза Іудеєю, що розсіяно живуть у державі, були лояльні підданці, справно платили великі податки. Уряд і не думає про те, щоб їх турбувати...

Велика маса римських іудеїв була стривожена, розгублена, впадала в розпач. Вони читали в книгах пророків: „Я чую крик тої, що народжує, зойк тої, що лежить у пологових потугах. Це дочка Сіона, вона кричить, і нарікає, і ламає руки: „Горе мені, я мушу загинути від задущення“. Вони читали, і серця їхні були сповнені страхом. Доми замикалися, був заведений піст, в усіх синагогах молилися. Ніхто з римлян не заважав відправі.

Небагато з іудеїв у Римі вбачили в повстанні Іудеї благо, виконання старих пророцтв про спасителя.

* * *

Кур'єр із злоповісним пером на списі настиг цезаря в столиці провінції Греції, у веселому, сповненому тепер шумом свята Корінфі.

Молодий володар світу ніколи в своєму житті не почував себе таким щасливим. Греція, найкультурніша країна світу, радувалася йому, виявляла захопленість його мистецтвом, його чемністю, його привітністю. А вся ця грецька подорож була ж тільки вступом до багато грандіознішого діла. Тепер він з'єднає свою половину світу з другою його половиною — благороднішою, мудрішою. Він довершить цим справу найбільшої людини, яка будьколи жила. Обидві половини світу

він зробить багатими й щасливими під знаком свого цезарського імени.

Сьогодні він увінчав грецьку подорож великим ділом. Золотою лопатою копнув землю, почавши цим будівництво каналу, що проріже корінфський перешийок. Завтра він відсвяткує будівництво цього каналу урочистою виставою. Він сам написав для неї кінцевий вірш, у якому могутньо виступає бог і велить орлові розпростерти широко крила для великого льоту.

Цього дня, тільки но цезар після закладин каналу повернувся до корінфського палацу, прибув кур'єр із вістями про Іудею. Цезар, прочитавши повідомлення, кинув лист на стіл, так що він напівнакрив манускрипт урочистої п'єси. Його погляд упав на вірш:

Хто вказує, куди текти океану,
І повертає сонце по своїй волі.

Він підвівся, випнувши спідню губу. Це заздрість богів. Вони не благословляють його похід Александра. „Хто вказує, куди текти океану, і повертає сонце по своїй волі“. Увесь кінцевий вірш має сенс тільки як пролог до походу Александра. Тепер він ніякого сенсу не має.

З Гессієм Флором, губернатором Іудеї, покінчено. Флор загинув. Цестія Галла він, розуміється, з ганьбою усуне. Для цієї зухвалої Іудеї такий м'якодух аж ніяк не годиться.

Цезар обмірковував і зважував. Кого пошле він в Іудею? Іерусалім є найсильніша фортеця всього Сходу, а народ там — він це знає від Поппеї — фанатичний, безмежно упертий. Війну треба провадити з гострою рішучістю. Вона не повинна довго тривати. Не пізніше, як через рік, він має, хоч би там що, рушити в похід Александра. Для Іудеї потрібен чоловік твердий і розумний і без фантазії. Цей чоловік має бути такий, щоб доручену йому силу спрямував тільки проти Іерусаліма, а не проти цезаря врешті.

Де він знайде такого чоловіка? Йому називали імена. Дуже небагато цих імен. Як зважити гаразд, то стане ще менше. Кінець - кінцем лишається один - однісінький: Муціан.

Цезар недовірливо прижмурих очі. І сенаторові Муціану безоглядно доручати такі справи не можна. Цезар добре пригадує. Маленький на зріст пан, виснажений надміром утіх; обличчя з гострими рисами, дуже випещене. Злегка прикульгуючи, він носить палицю; але звичайно тримає її у закладеній за спину руці, і це не раз дратувало цезаря. Не міг цезар виносити і того, що обличчя Муціана раз-у-раз тіпається. Розуміється, у Муціана ясний, гострий розум, він швидко впорається з бунтівничою провінцією. Але він нестримно честолюбна людина, він вже зазнав одного разу

падіння і знову вибрався вгору, і тепер, на порозі старості, він, діставши владу, легко може зважитися на небезпечні експерименти.

Цезар з неприємним почуттям зітхнув і знову взявся до манускрипта урочистої п'єси. Незадоволено став викреслювати. „Хто повертає сонце“. Найкращий рядок доводиться викидати. Тепер він не може допустити, щоб виконувати закінчення доручили акторові, він мусить сам грати бога. Ні, він не може дати цьому Муціанові занадто багато влади, а нікого іншого не можна знайти. Це було пізно вночі. Він не міг зосередитися, щоб заповнити ті провали у заключному вірші, які утворилися через викреслювання. Він одсунув манускрипт набік. В нічному убранні прийшов він у кімнату своєї подруги Кальвії. Сердитий, із краплями поту на одутлому обличчі, зітхаючи, присів він на її ліжку. Зважував знову всі за і проти. Те й те говорить за Муціана. То пошли його,—сказала Кальвія. Те й те говорить проти нього. То не посилай його. Можливо, знайдеться ще хтось інший. Цезар не хотів довше клопотатися цим. Він уже досить обмірковував усі аргументи. Тепер лишається надіятися на осяяння, на щастя, його щастя. Він тепер має клопотатися тільки урочистою виставою. Завтра, після вистави, він зважиться на певне рішення.

В Римі напружено ждали цього рішення.

Воно вистигло раніше, ніж скінчилася урочиста вистава. Коли цезар, у важкій масці і високих черевиках бога, сидів у туалетній, ждучи свого виходу, його осяяло. Так, він призначить Муціана, але призначить не самого, він пошле ще одного чоловіка, щоб контролював його. Він вже знає й кого. Серед тих, що оточують його, крутиться увесь час один старий генерал, який завжди тільки нюхав високі посади і, шойно вибившись угору, знову падав униз. Через його постійні злигодні від нього злегка повіває запахом чогось комічного. Він зветься Веспасіан. Він скидається більше на провінціального ділка, ніж на генерала; але під час англійського походу він показав себе видатним воєначальником. Звичайно цей чоловічина викликав гнів цезаря. Раз-у-раз він тільки насилу міг приховати, як важко йому слухати декламацію цезаря, а недавно, три дні тому, він просто заснув: так, в той час, коли цезар проказував чудесний вірш Данаї про листя, яке хитає вітром, він недвозначно хропів. Цезар тоді спершу думав був покарати його, але він, власне, має співчуття до нікчеми, якому боги відмовили в органі, що сприймає високе. І він досі не вжив проти нього ніяких заходів. Тільки чоловічину більше не допускають до нього. Сьогодні і вчора цезар бачив, проходячи, як стояв цей чоловік на його шляху—далекій, пригноблений, догідливий. Так, це підходящий чоловік. Цьому навряд чи спадуть у голову дерзновенні думки.

Його пошле він до Іудеї. Поперше, він довгий час не матиме перед очима пику цього чоловіка, а подруге—цей хитрий кремезний чоловік якраз придатний для того, щоб пильно наглядати за елегантним Муціаном. Він поділить повноту влади: призначить Муціана генерал-губернатором Сирії, а Веспасіана—головним командувачем в Іудеї. Перший не матиме ніяких військових прав, другий—ніяких політичних, і вони обидва будуть шпійонити один за одним.

Цезар, дарма що був у важкій, жаркій масці бога, сміявся. Справді, це надзвичайно вдало виходить. Його таки осяяло. Він ступив на сцену, говорив звучним віршем слова бога. Роль ця стала коротка, але, здається йому, ніколи він не промовляв так досконало, як сьогодні. Він заслужив цілком свій успіх.

* * *

Генерал Т. Фл. Веспасіан повернувся після урочистої вистави до будиночка в передмісті, який він найняв у купця Лахеса на час свого перебування в Коринфі. Він скинув плаш і парадне убрання, лайнувся, що слуга не так обережно складав одяг, який сам він пильно беріг, надяг чистий, трохи приношений домашній костюм, а під нього товсту білизну; бо був досить холодний передвесняний день, а він же мав все таки п'ятдесят вісім років і раз-у-раз відчував свій ревматизм.

В поганому настрої, від якого зморшки на широкому лобі поглибшали і все його мужицьке обличчя стало похмурим, він ходив важкими кроками туди й сюди, голосно й сердито дихаючи, хоч широкий рот був міцно стулений. Святкова вистава пройшла для нього дуже не по-святковому. Всюди, куди він заходив, запановувала крижана мовчанка, на його привітання ледве відповідали, а камергер Гортин, цей прилизаний нехлюй, на запитання, чи може він сподіватися ближчими днями особисто висловити свою пошану його величності, зухвало відповів своєю провінціальною грецькою мовою: „Жеріть своє власне кало“.

Коли поміркувати як слід, йому справді нічого іншого й не лишається. Мала ж ото статися та дурна історія три дні тому! Тепер вся дорога подорож по Греції зійшла нанівець. При тому вся ця історія під час цезаревого декламування була тільки напововину так погана, як її виставили. Заснути він справді заснув, але щоб хропів, то ні, це наклеп цього свинячого сина, камергера. Він тільки від природи має таке гучне дихання.

Старий генерал бив себе по боках руками, щоб зігрітися. До цезаря його безумовно ніколи більше не допустять, це він міг побачити сьогодні в театрі і без окулярів. Він мусить радіти, що йому ще не причепили справи про образу велич-

ності цим гаданим хропінням. Найкраще буде тихенько повернутися в свій італійський маєток.

Само по собі це зовсім не так неприємно, що він має закінчити свої дні на спокої. Сам він ніколи не став би трусити свої старі кістки і не поїхав би за цезарем до Греції, щоб спробувати востаннє щастя. Це сталося тільки тому, що дама Ценіс, його подруга, не давала йому спокою. Ніколи не давали вони йому жити мирним мужицьким життям. Знову й знову напосідали вони на нього, доки таки він викараскувався вгору, а потім щасливо знову падав униз.

Почалося це ще за його молодості, і причиною цьому було кляте селянське марновірство його матері. При його народженні старий священний дуб Марса випустив від кореня новий неймовірно розкішний паросток, і дебела дама взяла це за певну ознаку щастя: доля судила її синові досягти більшого, ніж досягли відкупник податків, провінціальний банкір та лінійний офіцер, від яких він походить. Сам він з дитинства мав радість від сільського господарства, він найлюбіше залишився б усе життя в маєтку своїх батьків і, маючи практичний мужицький розум, та ясно виражений фінансовий хист, перетворював би в капітал продукти цього господарства. Але його рішуча мати не вгамовувалася, доки і йому прищепила непохитну віру в його велике майбутнє і спонукала його проти його волі до політично-військової кар'єри.

Старий генерал, думаючи про всі невдачі, яких зазнавав через цю кар'єру, сильно сопів і міцніше стискував довгі губи. Три рази, один за одним, він провалювався. Нарешті, на превелику силу, став він префектом столиці. Два місяці все йшло знаменито. Його поліція виконувала свої обов'язки, охорона спортивних установ та театрів провадилася прекрасно, приставка продуктів та базарна торгівля добре регулювалися, вулиці Рима були в зразковому порядку. Але несподівано підвів його якраз порядок на вулицях. Цезареві Клавдію, і саме тоді, коли він хотів показати свою столицю іноземним посланцям, заманулося повернути в неможливі провулок, і весь урочистий похід загрузнув у грязюці. Недовго думаючи, імператор Клавдій звелів вимазати калом і кінськими кізяками парадне убрання префекта Веспасіана, що був у його почете.

Коли генерал Веспасіан думав про цю справу, його хитре мужицьке обличчя кривилося, усміхалося. Справа тоді ще сприятливо обернулася. Він повинен був, особливо через наповнені калом рукави, справляти жалюгідно кумедне враження, і очевидно цей нещасний комічний вигляд запав у пам'ять цезаря як щось втішне. Принаймні він, Веспасіан, не помічав після того ніякої немілості від Клавдія, навіть навпаки. Він ніколи не мав надміру гідності, а відтоді він, подаючи свої

пропозиції у найвищій установі держави, в сенаті, свідомо робив це з таким клоунським низькопоклонством, що сама ошелешена висока колегія не знала, чи сміятися повинна вона, чи плакати. Та у всякому разі пропозиції його приймалися.

Коли він сьогодні, через так багато років, перевіряє, що він зробив і що пропустив, він не може закинути собі непослідовність. Він одружився з Домітіллою, відставною подругою римського рицаря Капелли, і з допомогою цього дуже спритного пана завів справи з міністром Нарціссом, фаворитом цезаря Клавдія. То був чоловік, що припав йому до серця. З ним можна було добре говорити по-латинському. Він, правда, вимагав за все плати, але давав змогу діловій людині теж заробити. Це були добрі часи, коли Нарцісс послав його як генерала до бунтівничої Англії. Ворогами там були не пихаті придворні, що поборюють людину темними інтригами, а дуже реальні дикуни, яких треба було стріляти й рубати, і ці речі були перед очима—країна, береги, ліси, острови, їх можна було завоювати, і їх завоювали. Це був час, коли він найдужче наблизився до здійснення пророцтва святого дуба. Йому погодилися влаштувати, коли він повернувся, офіціальний тріумф і на два місяці надали найпочеснішу посаду в державі.

Генерал дмухав на пальці, щоб їх зігріти, тер собі плечі. Потім, розуміється, через ці два місяці, коли він вибрався дуже високо, тим глибше він упав. Так судилося. Новий цезар, новий міністр... він потрапив у неласку. Тим часом померла його мати, і тоді він, не прищпорюваний більше її енергійною вірою, став сподіватися, що проживе дальше своє життя в діяльній тиші. Він з приємністю звязав до сільського господарства, не заздрячи своєму братові Сабіну, який високо сягнув і лишався весь час на рівній висоті.

Але тут увійшла в його життя дама Ценіс. Вона вийшла з низів, була дочка раба. Цезарева мати Антонія звернула увагу на моторну дівчину, дала їй освіту і зробила її своєю секретаркою. Вона добре розуміла все, чого хоче Веспасіан від життя, розуміла його натуру. Як і він, вона не дала б і соломини за повагу та пиху, вона, як і він, потішалася з того міцними дотепами, з по-солдатському прямодушним лукавством; як і він, вона все зважувала швидко й тверезо, як і він, вона сміялася з його манірного й тугого брата Сабіна й сердилася на нього. Але вона пройнялася,—він скоро мусів це констатувати, зітхаючи, проте почувавши себе щасливим,—сильною вірою його матері в його видатну долю. Вона напосідала на нього доти, доки він, ойкаючи і кленучи, виривався ще раз із свого мирного сільського життя в шумливу метушню Рима. Цього разу він домігся призначення губернатором провінції Африки. Посада, що після щедрих

на лихе років його життя принесла йому найлихіше. Народ цієї багатой провінції, не менш за пихатих великих панів, хотів мати показного правителя, а не його, незграбного мужика. Його заходи нехтували. Де він показувався, доходило до заколотів. В місті Гадруметі його закидали гнилою ріпою. Гнила ріпа завдала йому не більше прикрості, ніж свого часу кінські кізяки за цезаря Клавдія, але, на жаль, ця демонстрація мала дуже відчутні практичні наслідки: його відкликали. Це був жорстокий удар, бо всі свої кошти він вклав у цій провінції в різні темні справи, з яких губернатор провінції може здобувати багато грошей, а приватна людина — нічого і ніяк. От до чого дійшов він з своїм фінансовим талантом. Повернувшись до своїх маєтків, що належали йому спільно з його братом, він мусів узяти у свого пихатого брата величезну позику під закладну, щоб спекатися найневідкладніших зобов'язань. За цілий рік цей веселий чоловік один єдиний раз мав справжній привід, щоб посміятися. Провінція Африка поставила йому іронічний пам'ятник: чесному губернаторові. Він усміхається й тепер, коли думає про цей єдиний позитивний результат його діяльності в Африці.

Від того часу все йшло криво. Він утворив експедиційну контору і, підтримуваний енергійною Ценіс, узявся до посередництва в справі здобування посад та благородних титулів. Але попався на сумнівних спекуляціях, і тільки втручання його брата, цього неприємного пана, допомогло йому уникнути великої кари. Тепер йому 58 років, жодна людина в такому віці не думає про те, щоб знову проїхати в триумфальній колісниці через форум і надягти консульську тогу. Де тільки він показувався, люди глузливо кривилися і говорили про гнилу ріпу. Його називали тільки експедитором. Його брат Сабін, тепер поліцейський префект Рима, кривив обличчя, коли чув братове ім'я, і казав кисло: „Мовчіть. Пахне кінським гноєм, коли говорять про цього експедитора“.

Тепер, після невдачі в Греції, остаточно всьому кінець. Це, власне, добре, що він принаймні скупі решту свого життя проживе так, як йому подобається. Завтра ж ранком він рушить додому. Раніше він ще мусить тут, у Корінфі, розрахуватися з купцем Лахесом, що наймав йому дімок. Цей купець поводився так, наче робив милість, за великі гроші терплячи в своєму домі відставного генерала. Веспасіан радів, що добрим римським способом покаже що і як цьому манірному, добропристойному грекові, який усяко обдурював його. Подбавши про це, він із задоволенням виїде назад до Італії, де проживатиме півроку у своєму маєтку біля Кози, а півроку у маєтку біля Нурсії, розводитиме мулів і доглядатиме свої олівки, питиме з сусідами вино і пускатиме дотепи, а по обіді втішатиметься з Ценіс або з котрою із її дівчат. А потім, через п'ять чи через десять років, коли спалюватимуть його

труп, Ценіс пролле багато щирих сліз, Сабін радітиме, що позбувся свого компрометуючого брата, а інші траурні гості, усміхаючись, шепотітимуть про кінські кізяки та гнилу ріпу, і ясно стане, що розкішний молодий пагін старого священного дуба вигнався марно.

Тіт Флавій Веспасіан, екс-командувач римського легіону в Англії, екс-консул Рима, екс-губернатор Африки, відусюди усунутий, чоловік, що впав у неласку двору, чоловік, який має 1100 000 сестерційв боргів і якому камергер Гортин пропонував жерти власне кало, підвів свій баланс. Він був задоволений. Він має тепер йти до судноплавного товариства і торгуватися з цими обманними греками за ціну поворотної подорожі. Потім він ляпне по заду Ценіс і скаже: „Ну, стара дійнице, тепер усьому кінець. Тепер ти вже не виманиш мене зза печі, хоч підійматимеш ногу і вдвоє вище“. Так, по суті він був радий. Із задовolenим зітханням він накинув свій плаш.

В передпокої він зустрів купця Лахеса. Купець прямо вразив його, він був так незвичайно чемний і догідливий, безперестанку вклонявся. За ним, поважний, з урочистим, офіціальним обличчям, цезарський кур'єр з лавром на своєму посланницькому посохові, ознакою щасливих вістей.

Кур'єр простяг свій спис на знак пошани. Сказав: „Послання його величності до консула Веспасіана“.

Веспасіан давно вже не чув свого збляклого титулу. Вражений несподіванкою, взяв він запечатаний лист, ще раз поглянув на посох послання. Це був лавр, а не перо: йшлося не про нещасне хропіння під час декламації. Дуже неурочисто й неквапно, на протилежність до охоплених цікавістю Лахеса і кур'єра, зламав він печатку. Його довгі губи розтулилися, все його кругле, широке мужицьке обличчя зморщилося, оскалилося. Він міцно вдарив кур'єра по плечу, скрикнув:

— Лахес, старий шахраю, дайте хлопцеві три драхми. Або стривайте, досить і двох.

Він побіг, розмахуючи листом, на другий поверх, поляпав свою подругу Ценіс по заду, загув:

— Ценіс, стара дійнице, ми досягли цього.

Дама Ценіс і він звикли без слів до найменших дрібниць знати, що в певних обставинах думає і почуває кожне з них. Проте тепер вони жваво розмовляли. Брали одне одного за плечі, сміялися в обличчя одне одному, розходилися, важко ступали по кімнаті, то окремо, то обое разом. Хто мав охоту, міг їх слухати, вони безтурботно розкривали своє нутро.

Грім і Юпітер! Ця подорож окупилася. Усмирити бунтівничу провінцію Іудею—це пристойна справа, наче спеціально викраєна для Веспасіанового хисту. Такою утопічною річчю, як похід Александра, можуть клопотатися геніальні стратеги, Корбулон або Тіверій Александр. Він, Веспасіан, натягає собі

плащ на вуха, коли заходить мова про такі легковажні імперіалістичні проекти. А така підхожа справа, як цей похід в Іудею, припадає старому генералові до серця. Тепер панове маршали можуть чекати, а його діло на мазі. Ці благословенні іудеї! Браво їм, і ще раз браво! Уже давно вони могли б повстати.

Він був незмірно задоволений. Дама Ценіс доручила купцеві Лахесові подбати про улюблені Веспасіаном страви, коли навіть вони й дуже дорогі. Він повинен також приставити особливо привабливу, не худу дівчинку, щоб Веспасіан міг повтішатися з нею по обіді.

Але здавалося, що Веспасіанові було тепер не до цих знаків уваги, він взявся до роботи. Він був тепер не старий мужик, а генерал, полководець, що з тверезим розумом береться виконувати своє завдання. Сирійські полки по-свинячому розбещені, він покаже хлопцям, що таке римська дисципліна. Імовірно, що уряд хоче нав'язати йому 15-й легіон, який тепер у Єгипті. Або 22-й, бо його ж і без того послали на Схід ради цього легковажного походу Александра. Але цим він не задовольниться. Доведеться торгуватися з військовою управою за кожного чоловіка. Та він не побоїться, коли треба буде, вдарити по столу і сказати цим панам усе ясно й виразно. Панове, скаже він їм, тут маємо справу не з примітивними дикунами, як германці, тут маємо справу з народом, у якого дуже добра військова організація.

Він ще сьогодні побуває в палаці. Усміхаючись, всуває він свої старі кістки в парадну форму, про яку він ще три години тому думав, що ніколи більше не доведеться надягати її.

В цезаревій резиденції прийняв його камергер Гортин. Він підняв руку з випрямленою долонею, вітаючи офіційно. Коротка церемонна розмова. Так, пан генерал може бачити його величність приблизно через годину. А префекта гвардії? Префект гвардії зараз до його послуг. Проходячи повз камергера, щоб порадитися з префектом гвардії, він трохи про-стодушно думав: „Ну, хлопче, хто тепер жере власне кало?“

З німецької переклав Іван Маненко

Арон Копштейн

ЛИСТ

Як живеш у розлуці, Клаво?
Я давно на Дніпрі не бував.
Від Кахівки до Станіслава
Обертається пароплав.
Під кормою вода солона —
Починається вже лиман.

Ми не їли давно пасльону,
Вже й оскоми дитинства нема.
А згадаю Широку Балку,
Сірий вечір, тужавий сніг...
Може й хороше, може, й не жалко,
Що не бачились навесні.
Тільки вітер тріпоче ласкаво,
Теплий вітер дніпровських снів —
Від Любимівки й Берислава,
Від Кахівки, від Копанів —
Наша молодість, наша слава,
Цвіт акації по ночах...

А на палубі пароплава
Діловито стоїть дівча,
Пильно дивиться, щоб команда
За маршрутом ішла завжди.
І така вона невеличка,
А веде пароплав, дивись.

Вранці — вітер, а ввечері — мжичка,
Бережися, не застудись,
Будь здорова в розлуці, Клаво,
Чи кохана, а чи сестра —
Наша молодість, наша слава,
Голубе повноводдя Дніпра.

Дмитро Косарик

ПУШКІН І ШЕВЧЕНКО

Но не только для русского народа писал Пушкин. Ему дороги были трудящиеся всех национальностей, дорог был каждый язык, каждая культура. Он подчеркивал интернациональные черты в своей поэтической натуре.

(„Правда“, 17.XII—35 г.)

Лютої зими 1837 року російські письменники ховали тіло убитого О. Пушкіна, а ранньою весною наступного року вони ж викупили з неволі талановитого кріпака Т. Шевченка.

Пушкін і Шевченко були поети не одного покоління, не одного класу. Але кріпацтво, соціальний і національний гніт, найреакційніша монархія так довго душили народ, що обом поетам довелося на різних етапах боротися і словом і ділом проти спільного ворога.

Цар Микола I в однаковій мірі ненавидів їх обох, як антиподів його соціальної системи і як своїх особистих ворогів.

„У 1825 році Росія вперше бачила революційний рух проти царизму, і цей рух був представлений майже виключно дворянами“ (Ленін), і серед цих дворян був геніальний поет, що й після розгрому декабристів продовжував своє прогресивне діло.

Привезений по „височайшому“ наказу в Москву „под надзором фельд-егеря не в виде арестанта“, Пушкін 8 вересня 1826 року на допиті заявив цареві віч - на - віч, що 14 грудня він, Пушкін, став би поряд з декабристами, коли б він не був у засланні в цей час. „

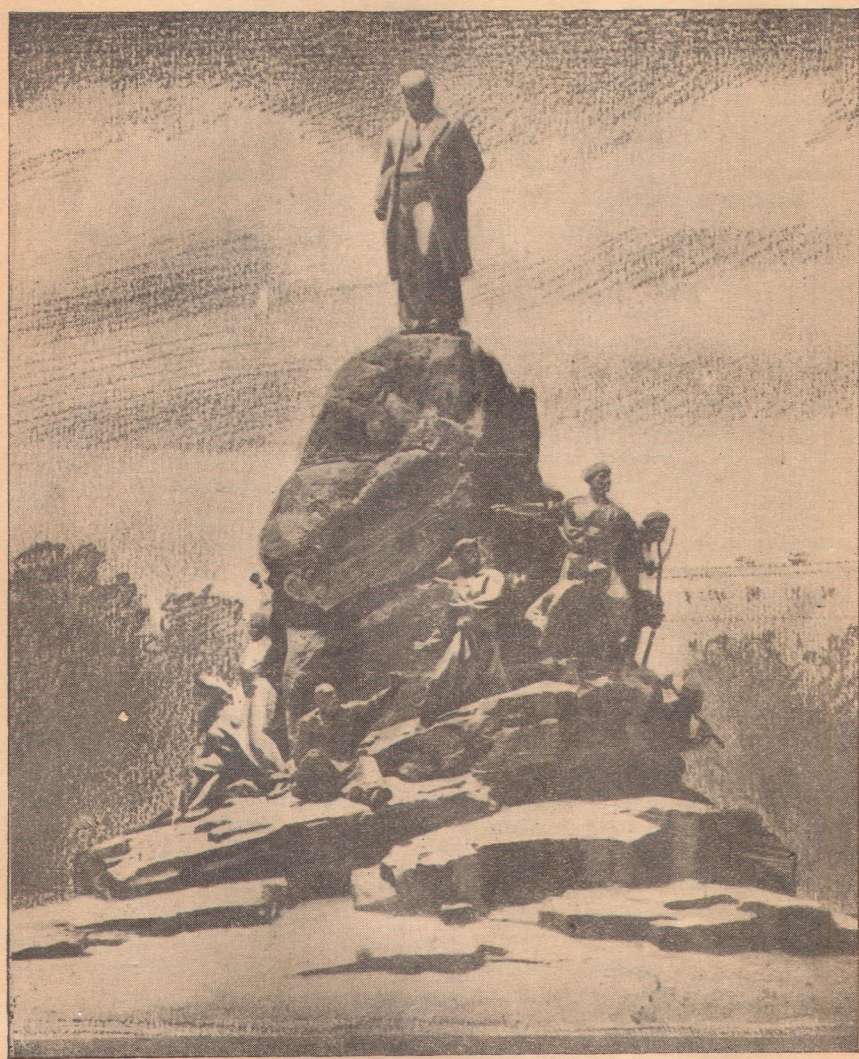
1847 року перед судом цього ж Миколи I так само сміливо і одверто казав правду в вічі Тарас.

„Це теж єднає в пам'яті нашого поколіннялюбимих поетів.

Біографи Шевченка ще не дослідили докладно перших років перебування в Петербурзі кріпака Шевченка.“

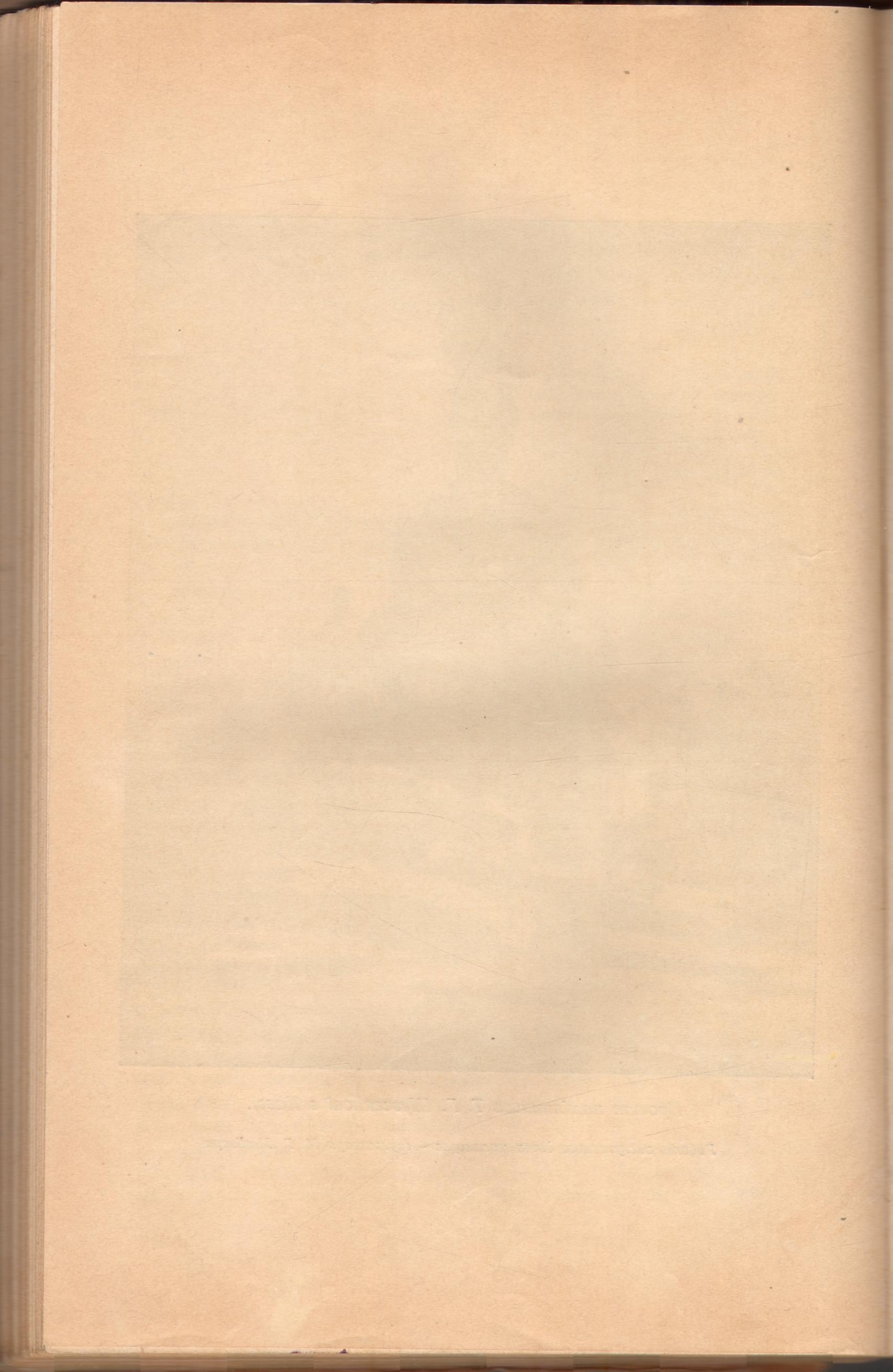
Цікаво, де був цей 23-річний начитаний кріпак, коли умирав Пушкін? У всякому разі натовп народу біля будинку вмираючого поета був численний. В цьому натовпі були такі, яким був тодішній Шевченко. Дехто намірявся навіть увійти в квартиру, але тоді хтось сказав, що увійти туди можуть лише близькі друзі покійного.

— Вся Росія — друзі Пушкіна, — почувся голос із натовпу. А незабаром розійшлися вірші Лермонтова „Смерть поэта“. І Лермонтова, і Пушкіна Шевченко гаряче любив і читав їхні вірші напам'ять. Всі троє царем Ми-

Проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Києві.

Робота заслуженого діяча мистецтва — скульптора М. Г. Манізера

колою суворо були карані засланням, не раз допитувані, допікала їм цензура, цькували їх шпигуни, і нарешті всі вони померли передчасною смертю.

Коли поглянути на коріння їхнього світогляду, то і Пушкін і Шевченко прислухалися до передової думки свого часу на Заході.

Французькі енциклопедисти і серед них Ж. Ж. Руссо доходили і сюди, в кріпацьку Росію. І тут слова Руссо: „Людина родилась вільною, а тим часом вона скрізь закована“—звучали гаслом.

Пушкін про це чув ще в лиці від Куніцина, що допоміг йому засвоїти „естественное право“, так поетично висловлене в оді „Вольность“.

Шевченко іншими шляхами — через Герцена, Добролюбова, Чернишевського — сприймав прогресивні вчення, які йшли з передового Заходу.

І Пушкін і Шевченко є народні поети і творці літературної мови. Вони чуино прислухалися до народної творчості. Тільки один з них вийшов сам з глибин народу і, підносячись до верховин культури, вносив народне слово в літературу, а другий, хоч належав до привілейованої частини суспільства, серцем і геніальним розумом відчув, що народна пісня, казка, біліна, розмовна лексика мають у собі невиявлені перлини, які справжній художник мусить брати, коли хоче творити і рухати вперед літературну мову.

Пушкін цікавився утопічним соціалізмом. В його особистій бібліотеці знайдено книжки про Сен-Сімона. А в Шевченка ми вже можемо простежити прямі впливи Фур'є. Пушкін розумів, що для дальшого розвитку культури треба вивчати не лише історію російського народу, а й інших народностей. Він старанно вивчає історію України по джерелах Кониського, Бантиш-Каменського, Маркевича, Воплана. Пише статтю про історію України, де докладно переглядає історію старовинних міст України. М. Н. Погодін свідчить, що Пушкін 1829 року збирався писати історію України („Русский Архив“, 1882, кн. III, ст. 80). У повному виданні творів Пушкіна (в VI томі) знаходимо і конспект історії України. Він свідчить про велику ерудицію поета. Про захоплення його українським фольклором уже докладно з'ясовано на сторінках „Комуніста“ в статті М. Свіріна.

В особистій бібліотеці Шевченка після його смерті знайдено чимало книжок з історії російської літератури і російського фольклору: Грібоедов, Герцен, Гоголь, Лермонтов, Курочкін, 5 томів творів В. Белінського, Тургенев, Кольцов, Огарьов, Островський, Пісемський, „Русские песни“, зібрані Н. Якушкіним, „Новейший отборный российский песенник“ 1827 року, „Очерк истории русской поэзии“.

Читав Т. Шевченко твори Пушкіна і вивчав їх, маючи в своїй бібліотеці „Евгения Онегина“, „Руслана и Людмилу“, драми, ліричні поезії. Вивчав і пушкінську школу в поезії, про що свідчить знайдена в його бібліотеці „Литерическая поэзия последователей Пушкина“ Н. М. Язикова.

— Книжки для мене, як хліб насущний, необхідні,— говорив Шевченко.

Із світових класиків було чимало письменників, яких любили і Пушкін і Шевченко, наприклад, Гомер, Данте, Овідій, Байрон, Шекспір, Вальтер-Скотт, Гете.

Були і прямі творчі впливи Пушкіна на Шевченка. В російській літературі після Пушкіна не було жодного письменника, що не розвивався б під його впливом. Шевченко, який так органічно зростав з російською літературою, брав від неї найкращі досягнення. Отже і творчість Пушкіна була

для нього завжди зразком поетичної культури. Були в них навіть спільні образи, яскраві своєю революційною спрямованістю, наприклад, Стенька Разін і декабристи.

Пушкін збирав народні пісні про Стеньку Разіна, присвячував йому вірші і називав Разіна найсимпатичнішою постаттю в історії. Шевченко в своєму виключно художньому творі „Журнал“ під час подорожі Волгою, повертаючись із заслання, багато разів згадує Разіна як „славного лицаря“.

Образи декабристів, що їх співцем вважав себе Пушкін („Арїон“), не раз викликали у нього натхнення після розгрому повстання. Про це свідчить напівзнищений десятий розділ „Евгения Онегина“, незакінчена „Повесть о прапорщике Черниговского полка“ і „Пушину“, окремі мотиви в „Полтаві“ й нарешті славне посланіє „В Сибір“.

Шевченко теж пише про декабристів. У поемі „Неофіти“, написаній начебто про старовинний Рим, є прямі вказівки на закованих у Сибіру декабристів, є прямі заклики до повстання проти Нерона на російському престолі. Ось як сказано про страту п'ятох ватажків повстання 1825 року та про засланих у Сибір:

... Стремглав повісили святого
Того апостола Петра.
А неофітів в Сіракузи
В кайданах одвели.

А щоб полегшити читачеві згадати, що Сіракузи та Скіфія — це були місця для політичних засланих у Римській державі, автор навіть розшифровує це:

... Алкід, твоя дитина,
Єдиная твоя родина,
Любов єдиная твоя,
Гниє в неволі, в кайданах.
А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сибір,
Чи тее... в Скіфію.

Для Шевченка тема „Декабристи“ є „богатирська тема“.

... Хвала,
Хвала вам, душі молодії,
Хвала вам, лицарі святії!
Вовіки - віки похвала!

А Пушкін у вірші, не призначеному для друку і пересланому в Сибір ліцейському другові І. І. Пушину, пише:

Но ты счастлив, о брат любезный,
На избранной чреде своей.
Ты победил предрассужденье,
Ты от признательных граждан
Умел истребовать почтенье,
В глазах общественного мнения
Ты возвеличил темный сон.

Відомі також переклики Шевченка з Пушкіним у творах „В Сибір“ і „Юродивий“.

У Пушкіна :

Любовь и дружество до вас
Дойдут сквозь мрачные затворы,
Как в вапи каторжные норы
Доходит мой свободный глас.

У Шевченка :

А я долину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темні і в норі
Без дна глибокії, і вас,
Споборники святої волі,—
Із тьми, із смрада, із неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах ...

„Юродивого“ Шевченко писав, як це видно з щоденника, повертаючись із заслання, в Н.-Новгороді, де він зустрічав декабристів.

Це лише початок задуманого твору. „Я на этом полновесном фундаменте построил каркас поэмы в роде „Анжело“ Пушкина ... Жаль, что я плохо владею русским стихом, а эту оригинальную поэму нужно непременно написать по-русски“ (запис 19. VII 1857).

Треба відзначити одну недосліджену деталь у „Юродивому“. Декабристи в своїх мемуарах розповідають, що вони в розмовах між собою часто називали П. І. Пестеля, автора „Русской правды“, ім'ям Вашингтона, першого президента Сполучених Штатів Америки.

Образ повішеного Пестеля стояв перед очима поета, коли він писав оці рядки :

... Коли
Ми діждемося Вашингтова
З новим і праведним законом ?
А діждемось таки колись !

Протягом цих двох років — 1857 і 1858 — образи декабристів не сходять із сторінок його щоденника. Він їх змальовує найщирішими, найтеплішими рисами.

„Встретился я и благоговейно познакомился с возвращающимся из Сибири декабристом, с Иваном Александровичем Анненковым. Седой, величественный, кроткий изгнанник ... Благоговеею перед тобою, один из первозванных наших апостолов !.. Говорили о многом и о многих и в первом часу ночи разошлись, сказавши : до свидания“.

Пригадаймо, як Пушкін переживав усяку звістку, всяку чутку про декабристів. Як, роздумуючи над рукописами, на берегах малював шибеницю з 5 трупами і в написах висловлював свою солідарність з ними.

А Шевченко 3. II 1857 року саме тоді, коли виношував образи „Юродивого“ і обдумував образ Пестеля — Вашингтона, у щоденнику записує :

... „Увидел я „Полярную звезду“ Искандера (Герцена) за 1856 г., второй том. Обертка, т. е. портреты первых наших апостолов и мучеников, меня так тяжело, грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления. Как бы хорошо было, если бы выбить медаль в память этого гнусного события. С одной стороны портреты этих великомучеников с надписью „Первые русские благовестители свободы“, а

на другій стороні медалі — портрет неудобозабываемого Тормоза с надписью „Не первый русский коронованный палач“.

Отже на темі „Декабристи“ найрельєфніше можна простежити близькість двох великих поетів.

В щоденнику Шевченка ясніють згадки про Пушкіна. 12 грудня 1857 року він із задоволенням дивився виставу „Станционный смотритель“ за Пушкіним. 12 січня 1858 року він читає знайомій артистці „Сцены из рыцарских времен“: „отогрел губернаторским холодом обвеянную душу. Она прочитала мне „Каменного гостя““.

Травневого вечора на березі Волги в Н.-Новгороді під однією покрівлею звучала поезія Пушкіна в устах актора М. С. Щепкіна, що прочитав монолог із „Скупого рицаря“:

... Кажется, немного,
А сколько человеческих забот,
Обманов, слез, молений и проклятий,
Оно тяжеловесный представитель! —

і поема Шевченка „Неофіти“, прочитана автором, який записав цю знаменну подію в щоденнику 18. V 1858 року.

Змальовуючи своє вислання і примусову подорож по азійських степах, Шевченко в повісті „Близнецы“ говорить:

„И пока переменяли лошадей, я припоминал „Капитанскую дочку“, и мне, как живой, представился грозный Пугачев, в черной бараньей шапке и в красной епанче, на белом коне“.

Ця виписка показує, як Шевченко читав твори Пушкіна і які мотиви його найбільше вражали.

Знаходимо в щоденнику рядки із „Евгения Онегина“:

Вперед, вперед, моя история!
Лицо нас новое зовет!

А в повісті „Прогулка с удовольствием и не без морали“ Шевченко докінчує свою думку цитатою з Пушкіна:

— „Куда умчались эти светлые, эти золотые дни? Куда девалась прекрасная семья непорочных вдохновенных юношей!“

Иных уж нет, а те далече,
Как Саади некогда сказал“.

А вдруге ці ж рядки повторює в листі до С. Артемовського із заслання:

... „Конца все таки не вижу моей грустной перспективе ... а у меня какая протекция? Правда, были деякі люди, так что ж?“

Одних уж нет, а те далече,
Как Пушкин некогда сказал,

И мне теперь осталось ходить [отут по степу — долго еще ходить та мурлыкать:

Доле моя, доле,
Чом ти не такая,
Як інша чужая“.

Ще багато можна було б навести місць із творчості Шевченка, але й цього досить, щоб зробити незаперечний висновок: він кохався в поезії великого російського поета, знав напам'ять чимало творів його, і це окрилювало

його підніматись до вершин літератури. А разом узята поезія цих двох велетнів руйнувала мури російського рабства. Не дарма 1859 року в Лейпцигу було видано нелегальний збірник „Новые стихотворения Пушкина и Шевченки“, і твори кожного поета в цьому збірнику видруковано його рідною мовою.

Була ще одна обставина, що ріднила Шевченка з Пушкіним. Це багато спільних друзів, знайомих і ворогів.

І серед таких друзів, яких любили обидва поети, треба відзначити артиста з кріпаків М. С. Щепкіна — класика російської сцени.

Пушкін уперше його побачив у Києві на виставі 1821 року, коли молодий Щепкін всього лише рік, як викупився на волю. А Шевченко широ дружив з ним після смерті Пушкіна і, коли повертався з заслання, Щепкін схвилював Шевченка тим, що перший спеціально приїхав, щоб обняти друга після десятирічної розлуки.

Серед спільних знайомих треба відзначити М. А. Максимовича, який допомагав у роботі обом їм. А от до поміщика - літератора А. Г. Родзянка Пушкін ставився іронічно, і Шевченко втік від нього, коли побачив, як той поводить з кріпаками.

З розмов Шевченко знав прихильне ставлення Пушкіна до поетів — вихідців із соціально і національно пригнічених верств, і це викликало симпатії до нього. Адже знаменні хоча б отакі два факти з біографії Пушкіна.

1822 року з'являються в російській літературі вірші поета Слепушкіна — ярославського селянина. Пушкін негайно звернув на нього увагу, познайомився з ним і пише про нього товаришам:

— „У Слепушкіна справжній свій талант“... „його берегти треба, адже він від народу“.

У першому числі свого журналу „Современник“ містить художній твір Султана Казі-Герея й рекомендує його своїм читачам:

„Ось явище несподіване в нашій літературі! Син півдикого Кавказа стає в ряди наших письменників“.

Але було б історичною помилкою, коли б ми, зіставляючи Пушкіна й Шевченка, що мали так багато спільного, не бачили їхньої і різниці.

Вони були різні своїм соціальним походженням, були поетами двох поколінь, а тому в них були різні розуміння цілого ряду важливих історичних подій і людей.

Але як не можна замовчувати цього, так не можна і перебільшувати.

Поет пригніченого народу, шукаючи в літературі висловів революційного настрою, не міг їх знайти в українській літературі, ні в Котляревського, ні в Квітки, ні в Артемовського, а в Пушкіна він читав „Деревню“, „Вольность“ і в інших його творах знаходив заклики:

Ви, бури ветры, взройте воды,
Разрушьте гибельный оплот!
Где ты, гроза? Символ свободы,
Промчись поверх невольных вод.

Перші ряди поезії Шевченкового „Кобзаря“ були присвячені далекій від Петербурга українській природі:

Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива.

Свою майстерність у змалюванні природи він вирощував під впливом пушкінського пейзажу.

Оптимізм, сонячність, сміливий погляд у майбутнє, музичність — це все так імпонувало Шевченкові, коли він брав читати лірику Олександра Сергієвича Пушкіна.

Але ясно, він, як геніальний поет, учившись у попередників, кресав свої іскри, що світитимуться у світовій літературі віки поряд із Пушкіним. На Всесоюзному з'їзді письменників на колонах зали вони стояли в одному ряду, і на їх обох покликалися письменники різних національностей Радянського Союзу і революційних літератур світу.

Обидва вони мріяли про світле майбутнє.

„Исторические заслуги судятся не по тому, чего не дали исторические деятели сравнительно с современными требованиями, а по тому, что они дали нового, сравнительно со своими предшественниками“. (Ленин, т. 2, стор. 51). Український народ у своїх легендах малює образи Пушкіна і Шевченка як запеклих ворогів царя і гарячих захисників простого люду, як це видно з фольклору, записаного цього літа в подніпровських селах.

Пушкіна і Шевченка цензура намагалася не пускати в народні маси. Українські націоналісти до останніх днів намагалися штучно роз'єднати ці два полюси одного магнітного поля. Дорошкевич нахабно брехав читачам: „Шевченкова поезія справді таки була глибоко моральна, позбавлена того нашарування нездорової еротики або й цинізму, яке так і б'є з Пушкінових поезій“. Він цією писаниною продовжував дії тієї організації „Оборона України“, що вночі 31 жовтня 1904 року бомбою хотіла висадити в повітря пам'ятник Пушкіну в Харкові, галасуючи в розкиданих листівках, що „Пушкін був цілковито діячем для московського народу і ніякої культурної ваги для нас не має“.

Алеж українські пани не тільки хотіли висадити в повітря пам'ятник „чужинцеві“ Пушкіну, вони й Шевченків пам'ятник, споруджений руками його земляків у рідному селі, теж зруйнували. Про це навіть сам фашист С. Єфремов проговорився: „Після революції 1917 року на майдані в Керелівці побудовано було гранітову піраміду з бюстом Шевченка, але року 1918, за часів гетьмана та приборкання селянських рухів, бюст поетів знищено“.

Шевченко нерозривний з революційним рухом селян. Бач, „приборкуючи“ народ, гетьман мусив і пам'ятник поетові знищити.

* * *

Колись давно, в серпні 1824 року, Пушкін, з одеського заслання їдучи на нове заслання в Псковську губернію по широкому тракту від Миколаєва до Єлісаветграда, зустрів чумацьку валку, а в ній був 10-річний хлопець Тарасок з батьком Григорієм.

Так Пушкін і Шевченко один раз живими зустрілися, один одного не знавши. А через сто дванадцять років у Київ, куди боялися пускати царі і Пушкіна і Шевченка, у Пушкінському паркові заокотіли молотками вільні робітники, ставлячи монумент Шевченкові на тому самому місці, де стояв пам'ятник Миколи І, що був катом для обох наших поетів.

Мирон Степняк

НОВИЙ ЗРАЗОК УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОГО РОМАНУ¹

I

Вихід у світ нового науково-фантастичного роману, написаного В. Владком, дає нам зручний привід поговорити про цей жанр, про ті прикмети, що повинні відрізняти його як від інших белетристичних жанрів радянської літератури, так і від його дорадянських та сучасних західних зразків.

Величезна роль техніки в цілому житті нашої країни, в її народному господарстві, в справі зміцнення її обороноздатності вимагає технічного, індустріального виховання нашої молоді.

Самої технічної школи для цього замало. Бо треба не тільки навчити нашу молодь робити технічні розрахунки,— треба прищепити їй любов до техніки, треба розвинути її конструкторські та винахідницькі здатності, треба з дитячих літ привчити її „технічно мислити“, ба навіть „технічно мріяти“, зосереджуючи думку навколо тих науково-технічних проблем, до розв'язання яких прикладає свої зусилля творча робота сучасних учених та інженерів.

Геніальний дослідник і винахідник концентрує в собі, ніби збирає у фокус шукання, спроби, досвід цілих поколінь, дає остаточне сміливе розв'язання проблеми, що нею вже довгий час явно чи приховано боліло людство, і для наймогутнішого індивідуального польоту думки потрібна чорнова робота сотень рядових працівників. Загальний, так би мовити тонус науково-технічних інтересів має велике значення для найскоршого й найефективнішого розв'язання завдань науки й техніки, а науково-фантастична художня література є, безперечно, важливим засобом підтримувати цей тонус.

Але які ті вимоги, що їх повинні ставити радянська критика й радянські читачі перед нашим науково-фантастичним романом?

Найважливішою передумовою до цих вимог є технічна й наукова (в галузі, обраній матеріалом для художнього твору) грамотність автора, достатня його обізнаність з тими проблемами й дисциплінами, що про них він розповідає читачеві. Всякий художній твір, що будується на певному „специфічному“ матеріалі, але не опановує цього матеріалу чи перекручує його, не заслуговує ні на яку іншу назву, крім однієї: халтура.

¹ В. Владко. Аргонавти всесвіту. Роман. Дитвидав при ЦК ЛКСМУ. Одеса, 1935 р. Тираж 20.000. Стор. 224. Ціна в оправі 3 крб. 60 коп.

Ця передумова конче потрібна, але недостатня. Поруч із нею, на наш погляд, повинна стати вимога технічної конкретності. Адже не треба забувати, що сучасний молодий читач науково-фантастичної літератури — зовсім не той, що чверть віку тому захоплювався, скажімо, Жюлем Верном.

Наше юнацтво росте в атмосфері техніки. Доба великої індустріалізації СРСР не могла не відбитися на дитячій та юнацькій психіці. Кожному підліткові відомі в нас імена героїв індустріальних перемог, і ледве чи не переважна більшість цих підлітків мріє бути саме інженерами або представниками таких професій, які зв'язані також з технікою (наприклад, льотчиками).

Отже, наша дитина — досить письменна технічно, й вимоги її до речей, які так чи так „репрезентують“ їй техніку — дуже підвищилися. Варто відзначити, як удосконалювалися дитячі іграшки, що відтворюють машини та механізми. Перед революцією, за рідкими винятками, іграшкові паровози, наприклад, або являли собою конструкції, абсолютно немислимі з технічного боку, або в кращому разі орієнтувалися на стівенсонівського прадіда; споживач цих іграшок — дитина з буржуазної чи інтелігентської сім'ї — не помічав такої невідповідності, бо дивився на паровоз лише як на засіб цікавої подорожі, але не як на машину. А сучасні іграшкові паровози здебільше дуже сумлінно копіюють принаймні зверхність найпотужніших серій, що обслуговують залізниці СРСР. Від примітивної „подібності“, доповнюваної необмеженою фантазією дитини, наша технічна іграшка наочно еволюціонує до моделі, бо груба поверхова аналогія більше не задовольняє дитини.

І це покладає велику відповідальність на авторів наших науково-фантастичних літературних творів. Коли юний читач помітить, що автор орієнтується в технічних питаннях гірше від нього, він втратить будьяке довір'я до твору, просто не стане ним цікавитись, — і ні виховного, ані художнього ефекту, що його домагався автор, не буде досягнуто. Не маючи певної технічної обізнаності, радянський письменник не може братися за науково-фантастичний жанр, принаймні за ті його зразки, де дія зв'язана з технікою (а таких більшість).

Читач цього жанру лише тоді відчуває себе задоволеним, коли йому подадуть не тільки докладні описи, але й технічні рисунки машин та конструкцій, плани місцевостей, коли йому буде видно ввесь шлях від творчого задуму до практичного, технічного здійснення.

Звичайна річ, практика ставить певну межу цій вимозі. Бо не може письменник передбачити всіх технічних деталей винаходу, до реалізації якого ще не дійшли навіть інженери-спеціалісти.

Але це вже від авторського такту та літературної вмілості залежить так розташувати свій матеріал, щоб читач не помітив неминучих прогалин між задумом і втіленням, щоб від читачевого зору було заховане те, чого досі не вміє здійснити ні автор, ні вся науково-технічна думка.

Ще одну вимогу формулюємо так: повна погодженість між авторовими припущеннями, прогнозами та сподіваннями й даними точних наук в їхньому сучасному стані. Іншими словами, науково-фантастичний літературний твір повинен малювати нам здійснення того, що не здійснене ще, але вже визнане за здійснене.

Ці наші міркування ми спробуємо ілюструвати історично - літературним прикладом — саме зіставленням двох „подорожей на місяць“: Жюль Верна („З гармати на місяць“) і Герберта Уельса („Перші люди на місяці“). Авторів цих рядків колись довелося читати твердження, ніби Уельсів твір з наукового боку являє такий самий крок уперед від твору Верна, яким був твір Ж. Верна порівняно з попередніми фантастичними „мандрівками на місяць“.

З цим твердженням ми ніяк не згодні. Щоправда, Уельс передбачив більше подробиць космічної мандрівки; треба відзначити й те, що твір Уельса цікавіший з літературного боку. Але щодо основного принципу мандрівки на місяць, то тут, вважаємо ми, Уельс зробив чималий крок не вперед, а назад від Верна. Справді, що пропонував використати Жюль Верн для встановлення космічних сполучень? Дію вибухових речовин, силу газів, що утворюються при їхньому згорянні; простіше кажучи, він пропонував вистрілити з гармати в місяць. Звичайна річ, він не врахував при цьому багатьох „дрібниць“, як, наприклад, того, що сидіти всередині набою під час пострілу (як це вже зауважив якийсь дотепник) — це однаково з боку безпеки, що стояти в цей самий час перед гарматним горлом... Але принцип обрано вірно: в принципі „можна“ закинути якесь тіло в космос, подолавши силу тяжіння силою газів, що їх утворюють вибухові речовини. І сучасна ідея „ракет“, що тільки її технічним втіленням нині й сподіваються здійснити космічні сполучення, по суті є лише модифікація Вернового принципу: одноразовий поштовх зовні (набій і гармата) замінено низкою скерованих поштовхів зсередини, сумарна дія яких і перемагає зрештою силу тяжіння.

А Уельс,— як він сподівається подолати цю силу? За допомогою особливого гатунку матерії, що не підлягає загальнообов'язковим проявам Ньютонового закону; саме, він вигадує „кеворит“, непроникливий для сили тяжіння. Але наші сучасні відомості про матерію абсолютно ніяких підстав не дають шукати цього „кевориту“. Отже, у Жюль Верна маємо прогноз, нехай завчасний, поквапний, непродуманий до кінця, але виведений з низки фактів, уже опанованих людською науковою думкою; в Уельса натомість знаходимо цілком довільне припущення, фантастику, що не має прав зватися науковою. Нам здається, що автор радянських науково-фантастичних творів має йти саме шляхом методу Жюль Верна, але не шляхом Уельса.

Цей пункт, як і попередній, вимагає деяких застережень. Поперше, кажучи про технічну конкретність, ми маємо на увазі лише твори науково-фантастичного жанру, а не всі взагалі твори, де дія розгортається навколо якогось винаходу, якоїсь наукової проблеми тощо. Наприклад, змагання молодих радянських учених — тема, вже розроблювана в літературах народів СРСР, і інші, подібні їй, зовсім не вимагають, щоб автор докладно зупинявся на всіх теоретичних, технічних, виробничих моментах; у даному разі досить загальних відомостей про суть завдання чи винаходу, про його значення для людства. Але там, де в центрі уваги винахід сам по собі та його реалізація, там технічна конкретність, є „*conditio, sine qua*“¹ не може існувати науково-фантастичний жанр.

Друге зауваження. Ми лише проти таких науково-фантастичних припущень, які йдуть врозріз із нашою системою фізичних, хемічних, астроно-

¹ „Умова, без якої ...“ — класична латинська формула.

мічних і т. п. уявлень, які з погляду цих уявлень нічим не можуть бути виправдані.

Але ми зовсім не вимагаємо, щоб автор науково-фантастичних творів базувався лише на тому, що точно доведено, що являє собою загальновизнаний факт чи загальноприйняту теорію. Коли якесь явище не піддається ще вичерпливому поясненню, воно може бути з'ясоване письменником, сказати б, „на свою користь“, цебто на певному його витлумаченні може бути заснований цілий сюжет твору чи певна лінія його розвитку, аби тільки це тлумачення не суперечило цілому ладові наших природничих знань.

Візьму приклад, що до нього якраз близько підходить Владко у своїх „Аргонавтах всесвіту“. Всім відоме „попелясте світло“ місяця; кожен спостерігав, що в молодика можна бачити не лише ясний серп, але й ціле коло, слабо освітлене туманим присмерковим сяйвом. Причина цього явища також добре відома кожній освіченій людині: це освітлення Місяця Землею, видне з Землі, іншими словами, це сонячне проміння, двічі відбите: від Землі на Місяць і від Місяця назад на Землю.

Венера має такі самі фази, як і Місяць. І коли ця планета в телескоп має вигляд тонкого серпа, то і в неї спостерігається „попелясте світло“, тобто можна бачити не тільки серп, але й цілий диск планети, дуже слабо освітлений. Але причина цього явища цілком загадкова: адже Венера не має супутника, що міг би освітлювати її ночами¹.

Тепер питання: письменникові треба відрядити на Венеру експедицію за радіоактивними речовинами, а для цього треба мати доказ, що такі речовини на Венері є. Чи має він право припустити (не претендуючи, звичайна річ, ні на яке наукове значення своєї „гіпотези“), що загадкове „попелясте світло“ Венери є загальна флюоресценція її поверхні під впливом випромінювання радіоактивних речовин? Так, має. Бо „попелясте світло“ Венери — це факт, спостережений багатьма вченими; флюоресценція, яка спричиняється радіоактивними речовинами,— загальновідомий факт; наявність на Венері такої великої кількості радіоактивних речовин, щоб була можлива загальна флюоресценція всієї поверхні,— нічим не доведена і навіть здається малоправдоподібною (беручи на увагу мале поширення атомно-важких елементів у приступних нашому спектральному аналізу частинах космосу), але необгрунтованим було б і категоричне заперечення такої наявності. Подібних прикладів можна навести чимало, і вони до певної міри відчиняють двері письменницькій фантазії, пом'якшують вимогу суворой наукової точності. Але з погляду наших вимог ми не можемо бути прихильниками „мандрівок до центра Землі“ через отвір у її поверхні², бо існування такого отвору навряд чи можна погодити з даними сучасної геології та астрономії.

¹ Деякі астрономи навіть вважають „попелясте світло“ Венери за оптичний обман, бо не можуть підшукати для нього фізичного тлумачення, але більшість дослідників розглядають його як цілком реальне, хоч і зовсім нез'ясоване явище. Проф. Клейн з приводу цього пише (кн. „Прошлое, настоящее и будущее вселенной“, стор. 259, вид. Вятського Т-ва): „На Венере иногда наблюдается одно замечательное явление: бледное мерцание на ее ночной стороне ... Возможно, что бледное мерцание на ночной стороне Венеры указывает на могучие электрические процессы ... Такое предположение имеет в себе известную, довольно большую, вероятность“.

² Такі мандрівки робили Жюль Верн і в наші дні проф. Обручов у романі „Плутония“, попри основну хибу багатому науковим матеріалом і дуже „читабельному“.

Третє застереження. Вимога науковості, відсутності невинувачуваних людським знанням припущень стосується, як і вимога технічної конкретності, тільки до науково-фантастичного жанру.

Заперечення фантастики взагалі було б педантським ригоризмом, і всі спроби таких заперечень на радянському ґрунті (а їх було, здається, чимало) не виправдувалися життям. Цілком можлива у нас фантастика, серйозна або пародійна, й не тільки на тему „блакитних фей“ чи „гнонів“, але й на теми космічні. Але радянський науково-фантастичний роман не повинен бути утопією — ось власне те, що ми хочемо сказати. Науково-фантастичний жанр є певна і, здається нам, досить окреслена жанрова категорія, що зовсім не заперечує існування сусідніх жанрів, але для себе вимагає від письменника додержання певних принципів, саме тих, гадаємо, які ми оце формулюємо.

Нарешті, ще одна вимога. Автор радянського науково-фантастичного твору повинен показувати практичні наслідки наукового відкриття чи технічного винаходу, обраного ним для побудування сюжету. Адже нерозривний зв'язок теорії з практикою є одним із найголовніших гасел усього нашого культурного будівництва.

Інтересно запитати: хто герої буржуазного науково-фантастичного роману — ну, хоч би герої Жюль Верна? Відважні шукачі пригод (як капітан Гаттерас), нудьгуючі аристократи чи плутократи (як Філеас Фогг), нарешті, вигнанці, „одщепенці“, які не порозумілися з цілим суспільством (як капітан Немо) й нерідко йдуть на нього війною, отже, завжди індивідуалісти. За здійснення своїх грандіозних намірів вони беруться тому, що в своєму суспільстві або можуть нічого не робити, або не можуть нічого робити. Тому їхні винаходи залишаються тільки індивідуальним зльотом творчої думки, непотрібним цілому людству, а нерідко людству й невідомим, зльотом, що не має практичних наслідків. Звичайна річ, це лише літературна концепція. Насправді буржуазії ніяк не можна закинути відсутність практицизму; навпаки, він ущерть переповнював її діяльність, частенько перероджуючись у вузьке діляцтво. Але характерно, що для буржуазного науково-фантастичного роману типовий саме герой, що не хоче або не може знайти практичного застосування для своїх мрій.

Зовсім інші риси повинні окреслювати обличчя героя радянського науково-фантастичного твору. Він працює для свого суспільства, для радянської батьківщини, виконуючи її завдання; він колективіст, клітина великого організму. Його сила — в двобічному зв'язку з колективом; він підтримує колектив своєю творчою роботою, його творчу роботу підтримують колективні зусилля радянської людності.

Але справа не тільки в рисах героєвого обличчя. Радянському письменникові — авторові науково-фантастичних творів — слід показувати ті зміни, що постають на виробництві, в економіці, в побуті після застосування винаходу. На жаль, ця вимога (в даному випадку, може, краще назвати її побажанням) рідко коли здійснюється. Здебільшого автори, так чи інакше розгорнувши боротьбу навколо реалізації наукового чи технічного наміру, закінчують драму „четвертим актом“ — щасливим досягненням поставленої мети, забуваючи, що ця мета — лише один з етапів на шляху людської культури.

що „п'ятим актом“ повинна бути „досягнена мета в дії“, геніальний винахід на заводі, в школі, в лікарні, на службі батьківщині та цілому людству, й що саме радянським письменникам личить давати цей „п'ятий акт“, бо тільки включивши його в свій обсяг, науково-фантастичний жанр може виконувати ті виховні завдання, з характеристики яких ми почали нашу статтю.

II

Чи відповідає цим вимогам роман В. Владка „Аргонавти всесвіту“? Сюжетну схему роману становить історія космічної подорожі. Шлях Владковим героям лежить на Венеру, куди дуже рідко завертають міжпланетні мандрівники: в обраному ним шляхові Владко майже не має попередників. Мандрувати на Венеру примушують Владкових героїв моменти народногосподарського характеру: треба добути нові джерела енергії для дедалі ростучої радянської промисловості та нові радикальні засоби боротися з корозією. І те й інше сподіваються знайти у вигляді невідомих на Землі хімічних елементів, які повинні існувати на Венері. Подорожують академік Риндін, конструктор ракетного корабля, геолог Сокіл, мисливець Гуро (якого включили до складу експедиції для боротьби з доісторичними потворами, існування яких передбачали на Венері) й „несподіваний супутник“, комсомолец Рижко, що потай забрався до ракети, був „амністований“ її екіпажем і багато чим йому прислужився. Після багатьох пригод „аргонавти всесвіту“ (так зве Владко своїх героїв) добувають потрібні елементи й благополучно стартують з Венери на Землю.

Цим моментом закінчується роман.

Передусім зауважимо, що Владків твір є безперечно радянський роман і герої його — справді радянські люди. Не роблячи зайвих ідеологічних акцентів, не переобтяжуючи сторінок твору фразеологією політичних передовиць, автор зумів зробити героїв привабливими, здатними викликати у читача бажання наслідувати їх вчинки. Найулюбленіший автором (хоч може і не найвдаліший) персонаж — це бойовий комсомолец Василь Рижко, справжній носій „комсомольського задору“. Академік Риндін каже в своїй промові: „Проте ми певні, що виконаємо наші завдання. Цього вимагає наш великий Радянський Союз, наша велика батьківщина“. Далі: „Так, ці елементи є на Венері! Ми продовжуємо нашу думку: якщо вони там є, ми, радянські вчені, мусимо їх дістати!..“ І нарешті: „Ми озброєні нашим знанням, нашим досвідом, озброєні відповідальним довір'ям до нас нашої великої радянської батьківщини. Експедиція, на чолі якої я стою, виконає своє завдання!“

Переходячи від слів до дій цих персонажів Владка, ми повинні відзначити і їхній героїзм, і відданість своїй справі, і їхній науковий ентузіазм, і, нарешті, дружність і злютованість їхнього невеликого колективу. Не зважаючи на безнастанні кумедні суперечки між Соколом і Гуро, всі „аргонавти“ пліч-о-пліч ідуть до здійснення своєї мети, постійно ризикуючи життям ради неї та один для одного; вони є справжнім втіленням класичної формули колективізму: „всі за одного, один за всіх“. І з цього боку роман Владка, призначений для юних читачів, може мати безперечно виховне значення.

В світлі цього вже видно, що й педагогічні вимоги „Аргонавти всесвіту“ задовольняють, принаймні основною своєю настановою. Переважна більшість деталей також не викликає будьяких педагогічних заперечень; але дещо тут можна все ж таки закинути авторові. Маємо на увазі те, що він надто любить зупинятися на агонії забитих під час полювання тварин, з якимось смакуванням малюючи їхні конвульсії: „Страховище падає, воно б'ється в корчах, з нього ллє кров“, „Велетенський тулуб потвори важко осідав униз, мов вона звільнювала голову з білої хмари диму. Лапи сіпалися в усі боки. Два довгі відростки на кінці тулуба стискалися й знов розходилися, як гігантські ножиці. Ось тулуб осів остаточно і завмер“. „Волохатий тулуб здригував, лапи сіпалися, мов хапаючи ґрунт і перетираючи його. І, головне, ці довжезні ножиці на кінці тулуба ще не припиняли свого руху“. „Вона так само здригувала, так само все ще сіпалися її лапи“, „Гігантське тіло потвори сіпалося за кілька метрів від нього... Чудище не вмерло відразу, хоча спритно кинута граната і відірвала йому голову. Тулуб його з незчисленими ногами жив своїм життям, голова — своїм. Не спиняючись ні на мить, сіпалися ноги, піднімаючи й опускаючи хвилями довге тіло, що звивалося, ламаючи папороті й дрібні дерева. Не спиняючись, клацала гострими й кривими велетенськими щелепами голова, мов намагаючись будьщо схопити, вбити й перетерти між щелепами жертву, на яку вона полювала ще хвилину тому...“

Навряд чи треба доводити небажаність таких натуралістичних описів, та ще в дитячій літературі. Втім, підкреслюємо ще раз: це єдиний закид, що його може зробити педагог авторові.

Вимога „технічної та наукової письменності“ в нашому випадку, мабуть, найскладніша й найвідповідальніша як для автора, так і для критика. Бо Владкові, пишучи про космічну мандрівку, довелося мати справу з теоріями таких мандрівок та ракетних кораблів (отже і з технікою), з астрономією, геологією (не тільки „земною“, але й порівняльною, геологією небесних тіл), фізикою, хемією, палеонтологією й навіть ентомологією — далі побачимо, чому. Мати хоча б елементарні, але тверді знання з усіх цих галузей „дано не кожному“. І це вже примушує нас з пошаною поставитися до автора, що, попри низку хиб, зумів усе ж таки орієнтуватися в такому різноманітному матеріалі, виклавши своєму молодому читачеві чимало інтересних теорій та фактів, художньо показаних. Зокрема, треба відзначити добру обізнаність Владка з сучасними проектами космічних мандрівок та даними щодо їх „побутових“ подробиць.

На протязі цілої книжки, наскільки ми помітили, Владко припустився лише однієї грубої помилки, і, на жаль, саме ця прикра помилка лягла в основу сюжету, мотивуючи подорож до Венери. Щоб нас не обвинуватив хтось у педантській прицепливості чи невинуваних претензіях на науковість, ми змушені навести кілька цитат, беручи матеріал з „Аргонавтів всесвіту“ і поважного „Курса общей химии (неорганической)“ проф. Б. Н. Меншуткіна.

Коротенько й вірно з'ясувавши устами свого академіка Риндіна, що таке корозія, Владко — знов таки його устами — веде далі:

„Згадайте відому таблицю елементів великого хеміка Менделєєва. І, згадавши її, ви відразу побачите в ній кілька місць, досі незаповнених наукою.

Їх мало, тих незаповнених місць. Усього кілька. (Саме два. *М. Ст.*). Але саме тут,— у цих не знайдених ще наукою елементах, що їх свого часу передбачив Менделєєв, заховане розв'язання проблеми. Дивіться!.. Ось колонка так званих благородних металів. Ось цей перший ряд таблиці. З самого початку згори ми бачимо: водень, літій, натрій, калій, мідь, рубідій, срібло, цезій і нарешті золото. За ним— місце елемента номер вісімдесят сім. Назвемо його умовно ультразолотом. Ми маємо всі підстави гадати, що це— найблагородніший метал, який не тільки сам не піддається корозії, але й врятовує від неї всі інші метали, якщо його домішати до них в найменшій кількості. Оце наша зброя проти корозії¹. (Розрядка скрізь наша. *М. Ст.*).

У цих нечисленних рядках— повна хемічна плутанина. Насамперед автор змішав „воедино“ парну й непарну підгрупи першої групи періодичної системи. Вдамось трошки до хемії, щоб читачеві-неспеціалістові справа була зрозуміліша. В основі розподілу елементів по групах періодичної системи лежить їхня валентність¹, і № групи чисельно тотожний з вищою валентністю, яку елементи групи можуть виявляти в своїх сполуках. Так, елементи другої групи— завжди двовалентні, третьої— тривалентні, п'ятої— можуть бути п'ятивалентними і т. д. Валентність є спільна ознака, що об'єднує всі елементи даної групи, так би мовити, груповий паспорт; але поза цим елементи кожної групи за своїми хемічними та фізичними властивостями поділяються на 3 підгрупи: малих періодів, непарну і парну; підгрупа малих періодів здебільшого тісно прилягає або до парної або до непарної підгрупи, ці ж дві останні різняться між собою виразно, а часом і дуже гостро. Зокрема для першої групи— що її всю об'єднав Владко під назвою „колонки благородних металів“²— маємо підгрупу малих періодів (літій, натрій), парну підгрупу (калій, рубідій і цезій) і непарну (мідь, срібло, золото)— водень стоїть цілком окремо; властивості елементів підгрупи малих періодів та парної збігаються настільки близько, що їх завжди об'єднують під однією спільною назвою „лужних“ металів, властивості ж елементів непарної— міді, срібла та золота— різняться від них наочно, вони майже протилежні: ніде в періодичній системі нема такої різкої різниці між парною і непарною групами. Надаємо далі слово Меншуткіну:

„...эта подгруппа (непарна. *М. Ст.*) очень значительно отличается от четной подгруппы. Некоторые из более резких противоположностей можно указать сейчас же... Медь, серебро, золото— одни из более тяжелых металлов, щелочные же металлы— самые легкие; первые являются химически малодейтельными, так что серебро и золото называются благородными, последние,

¹ Не з'ясуємо цього поняття, бо це відняло б багато часу; сподіваємося, що всім, хто закінчив радянську десятирічку чи стару реальну школу, не кажучи про спеціальні виші,— воно відоме.

² До речі, звертаємо тут увагу В. Владка на припущену ним термінологічну помилку. В наведений цитаті читаємо: „Ось цей перший ряд таблиці“. З контексту цілком ясно, що справа йде про першу групу періодичної системи. В хемії терміни „ряд“ і „група“ вживаються не доволі, але кожен із них має точне значення. Групою ми зовемо вертикальну „колонку“ елементів, об'єднаних спільною валентністю; рядом— горизонтальну лінію елементів (від першої групи до восьмої), розташованих за їхньою атомною вагою, що перервно збільшується.

наоборот, легче всех других действуют на всевозможные вещества" (стор. 267, 4 вид., 1933). А ось таблиця (подаємо її в деякому скороченні), що нею проф. Б. Меншуткін (ор. cit., стор. 287) порівнює властивості парної та непарної підгруп першої групи (розрядка наша):

	Четная подгруппа I группы	Нечетная подгруппа I группы
В природе встречаются самородные	нет	да
Окисляются при обыкновенных условиях:	да	нет
Имеют удельный вес	малый	большой
Разлагают воду	все	ни один ни при каких условиях
Горят на воздухе	да	нет
Оксиды	растворимы в воде и с нею соединяются жадно	не растворимы с нею, прямо не соединяются

З цієї таблиці виразно можна бачити, які з елементів першої групи можна назвати „благородними“ і які можуть придатися до захисту інших металів від корозії. Благородними металами називаються ті, що важко реагують з різними елементами та сполуками, зокрема, важко оксидуються; саме такі метали стійкі проти корозії й можуть захищати від неї. До благородних металів звичайно залічують срібло й золото, а також платину; багатьма своїми властивостями до них наближається й мідь; отже непарна підгрупа першої групи — більш-менш „благородна“. Але лужні метали першої групи (підгрупа малих періодів + парна підгрупа) „найнеблагородніші“ з усіх відомих металів; як це видно з вищенаведеної таблиці, вони розкладають воду (при чому водень запалюється), оксидуються в звичайних умовах, горять на повітрі (цезій самовільно спалахує); вони вогне небезпечні, і зберігання їх вимагає спеціальних заходів. Отже, це не захисники від корозії, а справжні її носії, і залічувати, як це зробив Владко, лужні метали до „благородних“ (дивись вищенаведену цитату) — це однаково, що звати Мессаліну або Клеопатру аскетками, або Ротшільда з Морганом — безсрібниками.

Але коли б Владко обмежився лише таким заліченням — це була б помилка, дуже істотна хемічно, але не значуща для сюжету даного твору. Лихо в тім, що незнайдений ще елемент „87“ автор вважає за „ультразолото“, „найблагородніший метал“. Хемія тримається трошки іншої думки щодо цього. Як це відомо й Владкові, ще Менделєєв указав загальні способи передбачати ще невідомі елементи (що було найвеличезнішим проявом його генія), а після праць Мозелея й Бора ці способи значно удосконалилися. Будуючи періодичну систему, Менделєєв указав на порожні місця в ній і дав невідомим тоді елементам, що цим місцям відповідають (нині вони майже всі відкриті), умовні назви — додаючи до назви найближчого їхнього аналога санскритські числівники. І невідомий елемент, що йому нині надали

№ 87, дістав назву „екацезію“, а не еказолота, чи ультразолота, бо він і справді має бути аналогом не золота, а цезію. Сучасні засоби передбачати не знайдені елементи дають нам повну змогу стверджувати це з усією відповідальністю.¹

А коли елемент 87 — це аналог цезію, то він має бути лужним металом, тобто з таким самим „успіхом“ може правити за антикорозійний засіб, як і ці вогненебезпечні елементи. Додамо ще, що „жадібність“ до кисню та води збільшується в лужних металів із збільшенням атомної ваги: натрій не завжди запалює водень, коли розкладає воду, калій — завжди, а цезій займається на повітрі при звичайній температурі. Що ж тоді повинен являти собою „екацезій“, який має бути ще активніший? Очевидно, це — вибуховий елемент, елемент - полум'яр. І захищати ним від корозії інші метали мало б таку саму рацію, як уживати фосфор для боротьби з пожежами чи нітрогліцерин як антидетонатор...

Тут постає питання, а як же викараскатися авторові з цього становища? В наступних виданнях „Аргонавтів всесвіту“ (а роман, сподіваємося, їх матиме, бо безперечно заслуговує на увагу юного читача) йому треба буде виправити це місце, викинувши геть „ультразолото“, бо інакше вимога „письменності“ не буде здійснена; але чим тоді мотивувати подорож до Венери? На щастя, автори не таке вже трагічне, бо, як ми вже згадували, його героїв примушує мандрувати в космічних просторах не лише потреба боротьби з корозією, але й шукання нових джерел енергії. Автор використовує невідомість ще одного елементу, який має порядкове число 85 (він називає цей елемент „інфрарадієм“; проте, у хеміків для цього елементу існує інша умовна назва — „екайод“) і який міститься між полонієм і еманациєю радію (радоном); брак місця не дозволяє нам навести відповідну цитату з стор. 16 „Аргонавтів всесвіту“.

На цей раз Владкові припущення не суперечать хемічному мисленню, бо невідомий елемент 85² за законами, що керують розподілом елементів у періодичній системі, має бути радіоактивним. Щоправда, припускати таку велику радіоактивність екайоду (чи інфрарадію), про яку каже академік Риндін, у нас немає ніяких даних; але оскільки ми не знаємо точної величини цієї радіоактивності, остільки автор науково-фантастичних творів має право приписувати їй величину довільну, згідно з своїми художніми намірами, тим паче, що сучасним уявленням про запаси внутріатомної енергії Владкові розрахунки не суперечать. Отже, ми нічого не маємо проти експедиції на Венеру по джерела радіоактивної енергії, тільки не слід було втручати в цю справу „ультразолота“: щоб мотивувати мандри „аргонавтів“, досить і „інфрарадію“, а купувати зайвий мотив ціною помилок — не честь для радянського письменника. Тим паче, що і в інших планах з „ультразолотом“ не все у Владка гаразд; за браком місця не зупинятимемося на цих його неточностях.

¹ Див., напр., у Б. Н. Меншуткіна, *op. cit.*: „самый тяжелый щелочный металл, эка-цезий, атомного порядкового числа 87“ (ст 265).

² До речі, елементи 85 та 87 не такі вже абсолютно невідомі. В 1931 - 32 роках з'явилася звістка, що американським хемікам (Ф. Алісонові та ін.) пощастило виявити сліди екацезію (87), який вони назвали віргінієм, та екайоду (85), що дістав назву алабамію.

Втім, ці відкриття викликають сумнів, бо дещо в відомостях про нові елементи виявилось суперечливим.

„Ультразолото“ — єдина, так би мовити, „радикальна“ помилка Владка, що, на превеликий жаль, деякою мірою знижує освітнє значення його роману; тому ми так довго й затрималися на ній. Крім того, автор припустився кількох інших помилок; але вони не такі важливі з наукового боку й не мають значення для загальної тематики та композиції твору; „одним розчерком пера“ їх можна викреслити чи виправити.

Найзначніша з цих другорядних помилок знов таки стосується хемії чи, вірніше, лежить на „стику“ хемії з фізикою. Владко приписує знайденим на Венері камінцям, що містять сполуки інфрарадію, властивість „активізуватися“, посилювати свої випромінювання під впливом радіохвиль чи електричного струму. Але в невлашного В. Н. Меншуткіна читаємо (ор. cit. 662-663): „... радиоактивность ... характеризуется самопроизвольностью — мы не в состоянии ни прекратить процесса радиоактивности, ни его изменить в какой бы то ни было степени, какими бы то ни было физическими или химическими воздействиями и условиями, в которые ставится радиоактивное вещество“. Крім того, Владко дивиться на „інфрарадій“ як на зовсім безпечну, в звичайних умовах, річ: його герой Василь Рижко назбирав цих „камінців“ просто в свою сумку, а Риндін непокоїться лише тим, щоб ізолювати запаси інфрарадію від впливу електричних струмів та космічного проміння; про фізіологічну небезпеку від цієї речовини не згадується. Втім, випромінювання „звичайного“ радію „производят ожоги, заживающие крайне медленно, — разрушают живые ткани тем быстрее, чем интенсивнее растет данная ткань“ (Б. Н. Меншуткін, ор. cit., ст. 665); відомо, що в перші роки досліджування радію чимало дослідників потерпіло від його впливу — аж до каліцтва включно, а „інфрарадій“, за Владком, розкладається „в сотні тисяч разів бурхливіше, ніж радій“!

Викликає сумніви й винайдений Владком (чи його героями) „супермагній“ — „цей стоп, легший від усіх знайомих нам досі металів і стопів. Навіть суцільний шматок цього стопу вода викидає з себе так, ніби це булька газу“. Який конкретно може бути хемічний склад цього „супермагнію“? Нечітко з'ясовує автор питання про фізіологічний вплив вуглекислоти. (До речі, хоч така назва газу — CO_2 й дуже поширена, але з хемічного боку краще його звати карбонат - ангідридом). Він плутає дві речі: нестачу кисню, „кисневе голодування“, і токсичну дію самого CO_2 . Це видно хоч би з такої цитати: „... организм людини, которому весь час не вистачало кисню, почне виявляти ознаки отруєння углекислотой“. Щоправда, справа з впливом CO_2 з повітря на людину досить складна, і тут часто плутають автори не лише науково-фантастичних романів, а й спеціальних праць з хемії й навіть першої медичної допомоги.

Щодо астрономії, то тут, здається, помилок немає, але є термінологічна неточність. На запитання Риндіна: „Е... будь ласка, відстань від Землі до Венери?“ — Рижко „одним духом“ відповідає: „Під час так званої сполуки, себто у найближчому стані, — сорок два мільйони кілометрів“, що професор і санкціонує: „Хм ... правильно...“ Числові дані справді правильні, але термін „сполука“ сам по собі щодо Венери не означає нічого певного. Бо для „нижніх планет“ (Меркурія й Венери) існує „нижня сполука“, під час якої вони дійсно найближчі від Землі, й „верхня сполука“, що відповідає найбільшій відстані. Отже, Рижкові слід було сказати: „Під час так званої нижньої сполуки...“

В розділі „Еліпси навколо Венери“ на стор. 104 маємо рисунок : „Схема спуску ракети на Венеру з міжпланетного простору“. Але накреслені тут замкнені лінії з написами „1-й еліпс“, „2-й еліпс“ і т. д.—з геометричного боку ніяк не еліпси, а яйцеподібні овали, що мають лише одну вісь симетрії.

Нарешті, треба ще сказати про дві „припустимі фантазії“ Владка, тобто про ті його припущення, що при сучасному стані точних знань не можуть бути ні стверджені, ні спростовані. „Однієї ми вже торкнулися, розглядаючи такі випадки принципіально. „Загадкове блакитнувате сяйво, що обгортає час від часу Венеру“— не цілковита фантазія ; справді, існує її попелясте світло, й воно справді загадкове ; як уже сказано, Владко мав право його витлумачити як наслідок радіоактивних випромінювань. Але автор не поставив „крапки над і“, нічого не сказав про попелясте світло, й читач не знатиме, чи має він справу з простісінькою вигадкою, чи з довільним тлумаченням відомого, але нез'ясованого фізичного явища.

Другий випадок стосується до палеонтології. За Владком, на Венері, що молодша від нашої Землі, тепер відбувається геологічний період, аналогічний земному юрському. (Треба сказати, подібна думка в науці висловлювалась). Але зайвина CO_2 в атмосфері завадила розвинутих хребетним і скерувала еволюцію в бік комах (Insecta) та інших членистоногих (Arthropoda), що набули гігантських, „гіпертрофованих“ розмірів, бо для них карбонат-ангидрид нешкідливий. Можливість такої еволюції фактично нічим не доведена, але логічно вона мислима, тим паче, що членистоногі (наскільки автор цієї статті уявляє собі, не будучи спеціалістом) за еволюційною теорією не є предки хребетних, а становлять окреме розгалуження ланцюга тварин. У плані ж літературному таке припущення дало змогу Владкові розгорнути низку несподіваних і цікавих пригодницьких кадрів.

Ось, здається, всі наукові хиби й неточності, що ми їх хотіли відзначити. Причепливе око, придивившись пильніше до сторінок „Аргонавтів всесвіту“, може й знайшло б іще щонебудь. Але в цілому треба дивуватись не з того, що Владко зробив ці помилки, а з того, що він зробив їх так небагато, не бувши спеціалістом з тих численних дисциплін, які йому доводилось зачіпати відповідно до своєї теми. Аджеж і в Жюль Верна не все гаразд ; можу послатися хоч би на ті його романи (щоправда, нечисленні), де дія відбувається в Росії, напр., „Michel Strogoff“: наш читач помітить там кілька „развесистых клюкв“. І мимоволі постає питання : чи не знайшов би таку саму „клюкву“ на сторінках, присвячених Патагонії, і патагонець ? З цього ми ніяк не хочемо виводити мораль : „коли Жюль Верн помилявся, то Владкові сама доля звеліла“; ми підкреслюємо лише, що науково-фантастичний жанр—важкий і вибагливий, що на шляху до його освоєння—неминучі помилки. Цих помилок не треба лякатися, але виправляти їх треба. Зокрема, слід рішуче виправити все, що стосується до елементу „87“, бо з усіх „фальшивих нот“ у романі лише ця бринить не як випадковий дефект, але як серйозна хиба.

Переходячи до наших „спеціальних“ вимог, слід відзначити, що в цілому Владків роман їх здійснює. Він безперечно позначається технічною конкретністю. Ми навіть знаходимо в ньому рисунки технічні (наприклад, ракетного корабля, на стор. 72-73) та астрономічні й плани місцевостей, про

які ми згадували в наших вимогах. Наведення таких рисунків свідчить про вміння брати до уваги психологію нашої молоді, говорити зрозумілою та близькою їй мовою. Ракетний корабель академіка Риндіна описано настільки конкретно, наскільки це дозволяють сучасні наукові уявлення — звісна річ, неповні та недосконалі. Щоправда, іноді ми натрапляємо на такі, принципіально-небажані описи: „Складний механізм дозволяє відкривати й закривати крани на зовнішній стінці ракети“, але не можна ж вимагати від автора науково-фантастичних творів, щоб він давав детальні описи кожного пристрою, з яким доводиться мати справу його героям; це ж перенесло б його твір з площини художньої літератури в площину технічної. Наша вимога конкретності стосується до головного, в даному разі до ракетного корабля, і тут Владко виявив себе на висоті цієї вимоги.

Так само задовольняє нас його твір і з точки зору другої „спеціальної“ вимоги. Це є дійсно науково-фантастичний роман, побудований на справді науковому матеріалі; проблема, що стала „організучим моментом“ для нього — та сама, над якою все своє життя працював небіжчик Ціолковський якій присвячено чимало наукових досліджень. Звичайна річ, Владкові було незрівняно легше, ніж Жюль Вернові, бо до його послуг були й відповідні теоретичні розвідки, й численна популяризаторська література, й художні твори попередників, зате й „космічна мандрівка“ його вийшла не утопією (якої автор старанно уникав), а науковою мрією — ескізом майбутніх здійснень. І коли де-не-де в автора все ж таки трапляються конфлікти з точним знанням, то лише в наслідок неповної обізнаності, а не в наслідок довільних припущень.

Щодо третьої „спеціальної“ вимоги, то може здатися, що Владко здійснив її не цілком. Подорож на Венеру мотивована індустріальними та економічними потребами, але індустріальних та економічних наслідків її не показано. Щодо корозії, то це річ і непоказна; але, звичайно, можна було б побудувати вельми цікаві кадри, показавши ту технічну революцію, що її зробив на заводах „інфрарадій“. Але скількинебудь докладний показ цієї революції занадто збільшив би розмір книжки з усіма наслідками цього; і Владко на свою оборону може відповісти словами, якими Достоевський закінчує „Преступление и наказание“: „Это могло бы составить тему нового рассказа — но теперешний рассказ наш окончен“.

В усякому разі, попри неминучі „вільні“ й „невільні“ дефекти, „Аргонавти всесвіту“ безперечно здійснюють авторову настанову й по праву можуть зватися радянським науково-фантастичним романом.

III

Нам залишилось тепер сказати кілька слів про художні властивості розглядуваного твору. Владко в ньому виявив себе добрим майстром сюжету. Його роман — міцна сюжетна річ, і — що найприємніше — ця сюжетність ніде не купована ціною порушення пропорції між окремими елементами твору.

Сюжет не „гіпертрофується“, не обертається на низку самодостатніх „трюків“; усі кадри об'єднані однією ідейно-тематичною настановою, — показати перемогу дружного колективу мужніх, самовідданих і розсудливо-

впертих радянських людей; кожна пригода має завданням або несподівано наблизити героїв до їхньої мети, або демонструвати якісь особливості Венери чи космічного простору. Але ці композиційні та дидактичні завдання заховано досить старанно — пригоду не „притягнуто за вухо“; та й взагалі „дидактичне“ в романі не випинається.

Однією з специфічних трудностей науково-фантастичного жанру є потреба давати такий науковий матеріал, який неможливо показати, — його доводиться викладати в розмовах, що здебільшого виходить нудно й неприродно; а відмовитися від цього матеріалу часто буває незручно з причин не лише педагогічних, але й сюжетних — без нього частина пригод може лишитися незрозумілою. Таких наукових даних, не засвоєних тканиною художнього твору, чимало навіть і в Жюль Верна; не уникнув їх і Владко, але по змозі уникав. І треба сказати, що ті засоби, за допомогою яких ці дані вводяться, — екзаменування „несподіваного супутника“ та його щоденник — все ж таки свіжіші й натуральніші, ніж звичайні „наукові розмови“ між учасниками експедиції.

Твір небагатий на героїв; за винятком перших двох розділів, протягом усього роману діють лише четверо осіб. Владко цілком виключив момент будьякої боротьби між героями, замінивши його координованою боротьбою героїв з природою — незною й грізною природою далекого світу. Ми вже відзначили, що щирий колективізм Владкових персонажів справді гідний соціалістичної людини, що сторінки Владкові можуть показати молодому читачеві, яких наслідків здатні дійти зосереджені зусилля, свідомо спрямовані. До того ж треба додати й оптимізм „аргонавтів“, їхню бадьорість і готовість зустрічати труднощі та небезпеки. Читач не боїться за таких героїв — він певен: вони переможуть усе.

Але треба сказати, останній момент утворює труднощі — вже для самого автора. Читач надто рано починає розуміти, що кінець обов'язкового має бути щасливий. І коли на початку він невпинно хвилюється — чи зможуть мандрівники закрити пробоїну; чи виправлять вони курс, з якого їх збив метеорит, чи не розіб'ється ракетний корабель, спускаючись на Венеру, чи пощастить Гуро знайти Василя, чи повернуть до життя Риндіна, отруєного вуглекислою, — то наприкінці книжки він уже цілком спокійний; нехай гігантська сколопендра хоче поласувати Соколом, нехай потворний коник уніс із собою Гуро — хвилюватися нема чого; все повинне закінчитися щасливо, бо така вже авторова настанова. Очевидно, „оптимістичний жанр“ (якщо можна так висловитися) має свої труднощі, які нашим авторам треба навчитися перемагати, бо послаблення інтересу — поганий виховний засіб.

Нечисленні герої роману виступають передусім як носії дії, акції; тому то їх характеризовано кількома поодинокими, але виразними рисами. Щодо окремих персонажів, то Гуро й Риндін, нарисовані скуппо, але чітко й наріть сугестивно, — нас задовольняють; із Соколом і Рижком, проте, не все гаразд. Сокола на початку подано як „поетичну“, лірично настроєну людину, а згодом виходить, що він хоч і герой, але все ж таки „другого сорту“; автор явно ставиться до нього не з такою симпатією, як до інших; він не те, що боягуз, але тієї мужності, що в Гуро чи Рижка, у нього нема; він і не такий кмітливий, як вони; він недовірлива людина, нездатна на ті сильні й щирі почуття, які інколи виявляє (наприклад, до Василя) навіть суворий

і стриманий Гуро; хоч автор нам і рекомендує Сокола як вельми досвідченого геолога та інженера, проте на ділі він виявляється трохи педантом, і передбачення його щодо фауни на Венері не виправдуються. І постає питання: що має значити оце „зниження тону“ (легеньке, але безсумнівне) навколо Соколової постаті? Коли Владко взагалі хотів дискредитувати натури, що мають нахил до ліризму, то навряд чи така настанова доцільна; коли ж він мав намір змалювати інтелігента, схильного до „тонких почувань“, але слабодухого і — може потай від самого себе — егоїстичного, протиставивши його людям сильної і суворої вдачі, — то такий намір не розгорнутий і суперечить тій все ж таки цілком позитивній ролі, що її виконує Сокол у романі.

Постать Василя Рижка хибує в іншому плані. Частенько здається, ніби автор хотів змалювати ідеального комсомольця: Рижко не знає страху, не боїться ризикувати своїм життям для спільної справи; він надзвичайно, майже неймовірно здібний, все дається йому — від точних знань до стрілецької справи включно. До того ж у нього багато щирої гуманності. Ми не проти того, щоб у науково-фантастичному романі, призначеному для юного читача, була подана така — ідеальна — постать, аби це було зроблено коректно (а коректності у Владка, взагалі кажучи, вистає). Але образ Рижка трохи подвоюється: ззазрак, яким повинен бути справжній комсомолец, висувається комсомолец не кращий, далеко не позбавлений дрібних, але неприємних рисочок. Він слабує на деяку кострубатість мови (словечко — „факт“, що внаслідок постійного вживання втрачає будьякий зміст), на вульгарність звичок („Рижко з насолодою випив води і погладив себе по животу: — „Тепер можу тренуватися далі... Факт!“); він подекуди виявляє комсомольське чванство („Мабуть, комсомольці винайшли цей спосіб. І стратостат мабуть комсомольці запускали. Більш нікому б не доручили такої відповідальної справи, цього я певен“), а в інших випадках „лівацьке“ спрощенство („Щодо душі — заперечую, — зауважив Василь. — Це стара термінологія. Факт. Душа, як кажуть, це пара. І більш нічого. Навіть у найкращого поета“). Можна виводити й ідеального комсомольця й комсомольця з побутовими „але“. — „но смішувать два эти ремесла“ — не слід. Непогодженістю нам здається й те, що в одних сценах Рижко виявляється вельми самовпевненим, а в інших соромиться й червоніє, коли його хвалять.

Як негативний момент треба відзначити авторову манеру переривати демонстрування кадру на „самому хвилюючому місці“. Це ефективний, але занадто примітивний прийом, вкрай використаний пригодницькими кінофільмами. Один раз його можна вжити, а двічі — вже виходить вульгарно.

Щодо мови, то тут Владко взяв правильну лінію, щасливо уникнувши як гіпертрофії мовної тканини (чого не повинно бути в науково-фантастичному творі), так і надмірної сухості. Його мову не можна назвати високохудожньою; для цього вона недосить індивідуальна, недосить гнучка. Але вимоги коректності, пристойності, граматичної чистоти вона здійснює, а місцями й перевищує. Про це свідчать хоча б такі вислови, як „Дзвін стривоженого металу відповідав щоразу на це шкрябання“, чи ефектна й змістовна кінцівка роману, яку ми, на жаль, не можемо навести за браком місця; варто відзначити також вдачі прізвища героїв, що поєдну-

ють нешаблонність з мовним реалізмом. Штмпів у Владка небагато, проте трапляється неохайність. Не слід, наприклад, так зловживати епітетом „стара Земля“, хоч сам по собі він і доречний.

В цілому враження від „Аргонавтів всесвіту“ позитивне. Не претендуючи на артистичну художність чи філософську глибокодумність, Владко зумів дати твір, вельми читабельний, багатий науковим матеріалом, педагогічно витриманий, в багатьох відношеннях корисний для молодого читача. Автор зробив безперечний крок уперед порівняно як з його першими спробами в цьому жанрі (маємо на увазі „Чудесний генератор“, що цього року вийшов уже другим виданням), так і з більшістю „масових“ наших науково-фантастичних романів, що часто цієї назви зовсім не виправдують. Але знов і знов нагадуємо: сторінки з „ультразолотом“ у наступному виданні роману конче треба виправити.

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, НАУКА

АКАДЕМІЧНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Інститут української літератури Академії Наук УРСР ім. Т. Г. Шевченка працює над академічним виданням творів великого українського поета, революціонера - демократа Т. Г. Шевченка, що виходять під редакцією В. П. Затонського і А. А. Хвилі.

Вийшов з друку і вже розісланий передплатникам другий том академічного видання творів Т. Г. Шевченка. До цього тому входять поезії за період 1847 — 1861 рр.

Здано до друку третій і четвертий томи повістей Шевченка („Художник“, „Музикант“, „Несчастный“, „Близнецы“ та ін.). Звернений за оригіналами повний текст цих творів поета публікується вперше.

Здано в роботу перший випуск сьомого тому, куди входять малярські твори Шевченка (1 вип. — твори до заслання).

Закінчується робота над п'ятим томом. В цей том входить „Щоденник“ і автобіографія Шевченка.

Розпочата робота над шостим томом, який міститиме листування поета.

Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка проводить роботу з таким розрахунком, щоб до XX роковин Великої пролетарської революції цілком підготувати до друку всю спадщину великого поета (що охоплює перші 8 томів десяти томного видання).

У ДЕРЖЛІТВИДАВІ

Здано на виробництво вибрані твори (однотомник) Т. Г. Шевченка. Книга друкується масовим виданням за виправленими науково-дослідженими текстами, за якими виходить академічне видання творів Т. Г. Шевченка. Тираж 50.000 примірників.

За останні місяці у Держлітвидаві вийшли поеми Шевченка — „Катерина“, „Сон“, „Кавказ“, „Наймичка“ в мініатюрних виданнях тиражем по 3 тисячі і поема „Катерина“ в серії малопопулярного читача (50 тис. примірників).

У ШЕВЧЕНКІВСЬКІЙ ГАЛЕРЕЇ

В Харкові в будинку, де колись містилася Рада Народних Комісарів УРСР, розташовувалась Картинна галерея Т. Г. Шевченка. Тут зібрано кілька сотень малярських робіт, в яких великий український художник слова представлений як визначний майстер пензля.

Ретельно збирає картинна галерея все, що виходило спід пензля й олівця великого художника. Протягом останнього року галерея збагатилася

кількома новими цінними творами. Ось написана олією картина „Кобзар“, репродукції з якої широко відомі. Перша репродукція її з'явилася 1840 р. як гравюра до тодішнього видання „Кобзаря“ і мала підпис художника В. Штернберга. Оригіналу картини розшукати не вдавалося, та й невідомо було, чи існує він взагалі. І тільки тепер виявилось, що ця картина належить не Штернбергу, а Шевченкові. Допоміг цьому колгосп-

ник села Черепік, на Київщині, В. Борейчук, який приніс оригінал картини, підписаний власноручно Т. Г. Шевченком.

Картина потребує серйозної реставрації — час поклав на ній свою руйнівницьку печать (ця картина написана приблизно 1838 — 1840 рр.).

Значно меншої реставрації вимагає друга, написана також олією, картина „Гамалія“. Репродукція з цієї картини з'явилася в одному з київських журналів 1911 р. Оригінал придбаний недавно у гр. Антонович у Києві, яка дістала картину від свого батька. Колись йому подарував цю картину друг Т. Г. Шевченка — Ф. Ткаченко.

Тонку реалістичну манеру Шевченка можна впізнати і в акварельній роботі — „Портрет Лагоди“. Цей портрет, написаний 1839 р., зберігся дуже добре. Подарував його картинний галереї гр. Коршунов з Ленінграда.

Кілька робіт Т. Г. Шевченка виявлено було протягом останнього року в Лебединському історичному музеї („Портрет князя Рєпніна-Волконського“ — 1844 р., „Селянка“ — 1846 - 47 р. та ін.).

Цінна колекція картин поповнилась досить цікавими трьома вітринами, в яких експоновано 25 малюнків Т. Г. Шевченка з різних періодів його життя. Тут етнографічні зарисовки під час його другої поїздки на Україну (1845 — 1847 рр.), малюнки з часів заслання на тему „З аральської експедиції“ (1847 — 1857 рр.), численні українські пейзажі, написані 1859 року.

Великий інтерес становлять придбані галереєю портрети Т. Г. Шевченка, серед яких особливо слід відзначити широко відому роботу І. Рєпіна, написану в 1888 р., акварельний портрет роботи художника Волкова — 1861 р. (обидва з фондів Київського музею російського мистецтва) і офорт роботи проф. Мате.

Прекрасно збереглася недавно виставлена ілюстрація до поеми „Наймичка“ одного з краших ілюстраторів творів великого поета — художника Башилова (1857 р.).

Картинна галерея — це прекрасний пам'ятник Т. Г. Шевченкові, створений піклуванням партії й уряду.

ДО 85-РІЧЧЯ З ДНЯ СМЕРТІ М. В. ГОГОЛЯ

В Державному полтавському краєзнавчому музеї зібрано надзвичайно цінну колекцію різних матеріалів, що стосуються життя й діяльності великого письменника М. В. Гоголя.

Всього музеї має 210 гоголівських експонатів, серед них численні оригінали листів Гоголя, починаючи з ніжинського періоду 1821 р. і кінчаючи останніми роками життя. Серед

матеріалів рукопис розв'язки „Ревизора“, авторів малюнки, різні урядові документи про життя та діяльність письменника, особисті речі Гоголя: ковторка, на якій він писав свої твори, портфель, записна книжка, чемодан, циліндр тощо.

Значну кількість цих речей подарувала музею родичка Гоголя, Бикова, що живе в Полтаві.

РУКОПИСИ Й АВТОГРАФИ М. В. ГОГОЛЯ

Найбагатша збірка рукописів і автографів великого російського письменника Миколи Васильовича Гоголя зберігається в Москві у сейфах Всесоюзної бібліотеки ім. Леніна. Тут зосереджено рукописи й документи, які зберігалися у нащадків Гоголя Бикових, а також чудова збірка гоголівських автографів, по зрвана сім'єю Самаріних бібліотеці Румянцевського музею.

У гоголівському фонді бібліотеки ім. Леніна є такі скарби, як рукописи „Ревизора“ в кількох редакціях, руко-

пис „Мертвых душ“, „Тараса Бульби“, „Старосветских помещиков“ та інших творів великого письменника. Тут же зберігаються сотні листів Гоголя і його кореспондентів і зосереджено майже всі матеріали, які залишилися у Гоголя в результаті його занять історією і природознавством. Великий інтерес становлять автографи записаних Гоголем під Москвою і на Україні народних пісень.

Цей дуже цінний фонд і далі поповнюється.

У Державному літературному музеї

в Москві є понад 40 листів і записок М. В. Гоголя, адресованих С. П. Шевиреву, П. М. Язикову, В. Г. Белінському, С. Т. Аксакову, а також до батьків і найближчих родичів письменника.

Серед цих листів — цікава записка М. В. Гоголя до невідомої особи з проханням прискорити випуск у продаж тількищо виданої ідилії „Ганс Кюхельгартен“. Ця записка, що належить до травня — червня 1829 року, передає схвильований настрій юного початківця-автора, який бажає скоріше побачити свою працю розповсюдженою серед читачів.

Як відомо, Гоголь рано розчару-

вався в своїй першій друкованій праці; примірники цієї ідилії були в продажу лише близько 2 місяців; уже наприкінці липня Гоголь скупив і знищив усе видання „Ганса Кюхельгартена“.

Серед інших матеріалів у музеї зберігається особиста печатка Гоголя і ряд цікавих листів батька, матері та інших родичів письменника.

Особисті автографи й рукописи М. В. Гоголя є також в інших державних архівосховищах СРСР, зокрема в Пушкінському домі Академії наук і в Публічній бібліотеці ім. Салтикова-Шchedріна в Ленінграді.

ВИДАННЯ ТВОРІВ М. В. ГОГОЛЯ

Державне видавництво „Художественная литература“ (Москва) випускає нові видання творів великого класика російської літератури М. В. Гоголя.

Центральне місце серед цих видань займає шеститомна збірка творів Гоголя, яка цілком вийде з друку до кінця цього року.

Окремо видаються книги: „Вечера на хуторі близ Диканьки“, „Тарас Бульба“, „Миргород“, „Ревизор“ і інші.

Загальний тираж нових видань творів Гоголя, які випускає в 1937 р. видавництво „Художественная литература“, перевищить 700 тис. книг.

„ПУШКІН НА УКРАЇНІ“

У видавництві „Мистецтво“ тиражем в 11 тис. вийшла книжка Дмитра Косарика „Пушкін на Україні“ (за редакцією проф. М. Цявловського). В книзі показано заслання поета на Україну, перебування його в Катеринославі, Одесі, Кишиневі, Херсоні, Кам'янці, Києві й інших місцях України; зв'язки з декабристами — Пестелем, Раєвським, Давидовим тощо; літературна робота

його на Україні; захоплення фольклором тощо. Книга оздоблена численними ілюстраціями (місця перебування Пушкіна, його автографи, найважливіші знайомі й друзі поета, ілюстрації до його творів — зокрема роботи Т. Шевченка), до книжки додано також карту пушкінських маршрутів по Україні (1820 — 1824 рр.).

„ТУРБАЇ“

ОПЕРА КОМПОЗИТОРІВ К. БОГУСЛАВСЬКОГО ТА М. ФОМЕНКА

До двадцятиріччя Жовтня українські композитори Кость Богуславський та Микола Фоменко пишуть оперу „Турбаї“. Тема опери — повстання селян проти поміщиків Базилевських у селі Турбаї на Полтавщині 1789 року.

Лібретто „Турбаї“ пише драматург Яків Мамонтов. Твір змальовуватиме героїчну боротьбу турбаївців за визволення від гніту панів. В центрі — герої повстання Тарас Суп-

рун, Роман Горовий, Ганна Дорош, її батько старий Дорош. В опері діють пани Базилевські, панська челядь і численні маси селян.

Композитори прагнуть засобами музичної мови відтворити гнівний протест народу, його незламний дух у боротьбі за свої права.

Композитори поставили своїм завданням зробити свою оперу ясною і реалістично — просто подати образи героїв повстання. В „Турбаї“ будуть

чітко окреслені музичні епізоди (арії, дуети, хори, ансамблі), широко буде використано багатства українського фольклору.

Це має бути оптимістичний спектакль, який покаже, що прагнення народу до визволення спід ярма

визискувачів не вгасають і тоді, коли розлючовані пани чинять жорстоку розправу з повсталими селянами.

Опера „Турбаї“ буде рапортом композиторів К. Богуславського і М. Фоменка до великої річниці Жовтневої революції.

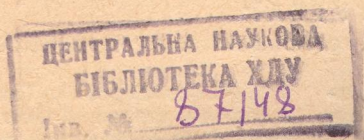
НОВИЙ ЖУРНАЛ

Вийшов № 1 нового українського журналу „Український фольклор“ (за редакцією Андрія Хвилі).

В журналі: Доповідь товариша Й. В. Сталіна на Надзвичайному VIII З'їзді Рад про проект Конституції Союзу РСР. Андрій Хвиля — „Розквіт української народної творчості“. Тіхонов і Шеффер — „Перша українська олімпіада самодіяльного мистецтва“. У розділі „Зразки української

народної творчості“: а) Ленін і Сталін в українській народній творчості, б) частушки про громадянську війну, в) пісні й частушки на теми колгоспного життя, г) дореволюційні народні пісні, д) народні оповідання. Хроніка. Інструкції та поради. Бібліографія.

В журналі подано ряд фото та кольорових ілюстрацій (панно, вишивки тощо).

Редакція — Іван Кириленко (відповідальний редактор), Ол. Копиленко, Л. Кулик, Юрій Смолич (заст. редактора), Юрій Яновський

Видає Державне Літературне Видавництво

Редактор І. Кириленко. Зав. редакції П. Ходченко.
Секретар редакції М. Гільов. Техкер С. Білокінь.
Коректор В. Потієнко.

Друкарня ім. Фрунзе. Харків, вул. Фрунзе, 6. Уповноваже-
ний Головліту 52. Замовл. 237. Тираж 5.250. 8 друк. арк.
Пап. ф. 62×94—38 кг. 4 пап. арк. В 1 пап. арк. 122.512 літ.
Здано в роботу 21-III-37 р. Підписано до друку 11-IV-37 р.

30

8